

**Vilniaus universiteto Teisės fakulteto
Privatinės teisės katedra**

Akvilės Laurutytės,
V kurso, Darbo ir socialinės teisės
studijų šakos studentės

Magistro darbas

Valstybinės pensijos kaip papildomos socialinės apsaugos garantijos

State pensions as additional social security guarantees

Vadovė: doc. dr. Vida Petrylaitė
Recenzentė: lekt. Simona Cirtautaitė - Kamininskienė

Vilnius
2021

ANOTACIJA IR PAGRINDINIAI ŽODŽIAI

Magistro darbe analizuojamos valstybinės pensijos. Remiantis Lietuvos Respublikos Konstitucija, Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimais, Lietuvos Respublikos teisės aktais išanalizuoti valstybinių pensijų sistemą, valstybinių pensijų reglamentavimo ypatumus. Darbe pateikiama atskirų valstybinių pensijų rūšių reglamentavimo ypatumai, taip pat atskleidžiamos pagrindinės problemos, susijusios su valstybinėmis pensijomis.

Pagrindiniai žodžiai: socialinė apsauga, valstybinės pensijos, privilegija, specialiosios socialinės išmokos.

This work analyzes state pensions. Pursuant to the Constitution of the Republic of Lithuania, rulings of the Constitutional Court of the Republic of Lithuania, legal acts of the Republic of Lithuania to analyze the state pension system, peculiarities of state pension regulation. This work presents the peculiarities of regulation of individual types of state pensions and also reveals the main problems related to state pensions.

Keywords: social security, state pensions, privilege, special social benefits.

TURINYS

IVADAS	4
1. SOCIALINĖS APSAUGOS SAMPRATA IR SISTEMA	7
1.1. Socialinės apsaugos samprata.....	7
1.2. Socialinis draudimas.....	13
1.3. Socialinė parama.....	16
2. PENSIJŲ SAMPRATA IR SISTEMA	20
2.1 Pensijų samprata.....	20
2.2. Valstybinio socialinio draudimo pensijos.....	24
2.3. Šalpos pensijos.....	26
2.4. Valstybinės pensijos.....	27
3. VALSTYBINIŲ PENSIJŲ RŪŠIŲ REGLAMENTAVIMO YPATUMAI	35
3.1. Lietuvos Respublikos pirmojo ir antrojo laipsnio valstybinės pensijos.....	35
3.2. Nukentėjusiųjų asmenų valstybinės pensijos.....	39
3.3. Pareigūnų ir karių valstybinės pensijos.....	43
3.4. Mokslininkų valstybinių pensijų ypatumai.....	48
3.5. Teisėjų valstybinės pensijos.....	53
3.6. Lietuvos Respublikos Prezidento sutuoktinio valstybinė pensija.....	59
IŠVADOS	62
ŠALTINIŲ SĄRAŠAS	64
SANTRAUKA	68
SUMMARY	69

IVADAS

Temos aktualumas. Kiekvienas žmogus pagal prigimtine teisę privalo turėti pagrindines socialines, ekonomines pragyvenimo sąlygas. Ši mintis atrodo teisinga ir dera su socialinės teisės valstybės nuostata – kiekvienam piliečiui padėti išlaikyti asmens orumą atitinkančias gyvenimo sąlygas ir prireikus suteikti jam būtinąją socialinę apsaugą. Viena iš socialinės apsaugos sudedamųjų dalių yra pensijos. Pensijos yra socialinis aprūpinimas, kurį užtikrina valstybė, kai asmuo dėl atitinkamo amžiaus arba kitų priežasčių nebegali pats savęs aprūpinti. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 52 straipsnyje yra numatyta, jog valstybė laiduoja piliečių teisę gauti senatvės pensiją (Lietuvos Respublikos Konstitucija, 1992).

Viena iš pensijų rūšių yra valstybinė pensija. Ši pensijų sistema apima tam tikras profesines ir socialines grupes, o šioms grupėms teikiamos labai skirtingos garantijos, sistema yra labai fragmentuota. Visos šios atskirų rūšių valstybinės pensijos reglamentuojamos labai skirtingai: skiriasi baziniai dydžiai, išmokų apskaičiavimo principai, skyrimo ir mokėjimo sąlygos. Šiuo metu vyksta labai daug pokyčių valstybinių pensijų sistemoje. Nuo šiol mokslininkų bei pirmojo ir antrojo laipsnio valstybines pensijas galės gauti ir dirbantys asmenys. Priimti įstatymo pakeitimai užtikrina palankesnes valstybinių pensijų mokėjimo sąlygas mokslininkams, laisvės kovų dalyviams, aukščiausiems valstybės pareigūnams, Nacionalinės kultūros ir meno premijos laureatams, valstybinę pensiją gaunantiems už nuopelnus ir kt. Kyla klausimai, ar tai valstybinę pensiją nepadaro dar labiau privilegijuotą? Ar tai gali lemti asmens profesijos pasirinkimą, investuojant energiją į konkrečios srities specifinių žinių įgijimą kaip apsaugos garantą senatvėje? Taip pat svarbu išsiaiškinti, kodėl šios pensijos yra suteikiamos ne visiems Lietuvos piliečiams. Svarbu įvertinti, ar šios pensijos nėra privilegija. Daugelyje sričių yra labai aukštos kvalifikacijos specialistų, tačiau senatvėje jie įgyja teisę į socialinio draudimo pensiją. Kyla klausimas, ar tai nėra diskriminacija, kad išskirtos tik tam tikros grupės, galinčios gauti valstybinę pensiją. Dėl šių pensijų dažnai kyla diskusijų tarp politikų ir sociologų, ar šias pensijas tikrai yra tikslinga atskirti nuo kitų pensijų. Įvertinti reiktų ir tai, kad kitose Europos Sąjungos valstybėse panašių pensijų nėra.

Pagrindinę socialinės apsaugos pensijų sistemos dalį sudaro valstybinio socialinio draudimo pensijos. Svarbu atskleisti, kokia reikšmė socialinės apsaugos sistemoje tenka valstybinėms pensijoms. Valstybinės pensijos nuo kitų pensijų skiriasi tiek savo tikslu, tiek šaltiniu, iš kurio mokama. Darbo tikslas – išskirti pagrindinius bruožus, kurie skiria valstybines pensijas nuo kitų pensijų. Pateikiant valstybinio socialinio draudimo pensijų

sampratą, galima įvardinti pagrindinius skirtumus, kurie skiria valstybines pensijas nuo valstybinio socialinio draudimų pensijų.

Taip pat svarbu akcentuoti, kas ir kaip gali gauti valstybines pensijas. Analizuojant Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimus, darbe bus pateiktos išvados, kaip keitėsi valstybinių pensijų sistema.

Darbo originalumas. Valstybinės pensijos skyrimas yra kritikuotinas. Valstybinės pensijos reglamentavimas yra nagrinėjamas daugelio mokslininkų ir yra aprašomas įvairiose knygose, disertacijose ir monografijose, tačiau valstybinės pensijos reglamentavimas kaip papildomos socialinės garantijos suteikimas nėra plačiai išnagrinėtas. Darbe analizuojamos ne tik valstybinių pensijų įstatymo nuostatos, bet ir šių nuostatų išaiškinimas remiantis Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo praktika, atskleidžiant valstybinių pensijų sampratą, valstybinių pensijų reglamentavimo ypatumus.

Darbo tikslas. Remiantis Lietuvos Respublikos Konstitucija, Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimais, Lietuvos Respublikos teisės aktais, išanalizuoti valstybinių pensijų sistemą, valstybinių pensijų reglamentavimo ypatumus.

Darbo uždaviniai:

1. Atskleisti socialinės apsaugos sampratą ir rūšis;
2. Atskleisti pensijų sistemą, sampratą ir valstybinių pensijų vietą Lietuvos Respublikos pensijų sistemoje;
3. Aptarti problemas, susijusias su valstybinėmis pensijomis ir išanalizuoti atskirų valstybinių pensijų rūšių reglamentavimo ypatumus.

Objektas. Valstybinių pensijų sistema, valstybinių pensijų reglamentavimas Lietuvoje, Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo praktika. Magistro darbe nagrinėjama klausimais užsienio valstybių pensijų sistemos analizė nebus pateikiama.

Tyrimo metodai:

Lingvistinis metodas bus naudojamas analizuojant darbui aktualią specialiąją literatūrą ir įstatymus. Šis metodas bus naudojamas analizuojant teisės normas bei nagrinėjant valstybinių pensijų įstatymus, Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimus.

Lyginamosios analizės metodas bus naudojamas lyginant atskiras valstybinių pensijų rūšis, taip pat atskleidžiant, kuo valstybinės pensijos skiriasi nuo kitų socialinių išmokų ir valstybinio draudimo pensijų.

Sisteminis metodas darbe bus naudojamas aiškinant teisės normas, analizuojant Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatymo normas, atskleidžiant teisės normų prasmę.

Teleologinis metodas bus naudojamas analizuojant Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo praktiką, konkrečiose bylose siekiant nustatyti aiškinamų teisės normų tikslus ir uždavinius.

Svarbiausi šaltiniai.

Rašant darbą bus remiamasi norminiais teisės aktais (Lietuvos Respublikos Konstitucija, Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatymas, Lietuvos Respublikos pareigūnų ir karių valstybinių pensijų įstatymas, Lietuvos Respublikos mokslininkų valstybinių pensijų laikinasis įstatymas, Lietuvos Respublikos teisėjų valstybinių pensijų įstatymas ir kt.). Taip pat darbe remiamasi prof. dr. Juozo Tارتیلو, dr. Audriaus Bitino, dr. V. Petrylaitės bei kitų mokslininkų darbais.

1. SOCIALINĖ APSAUGOS SAMPRATA IR SISTEMA

1.1. Socialinės apsaugos samprata

Valstybės gerovės šerdis yra socialinė politika. Tai priemonių bei institucijų visuma, apsauganti individą nuo socialinės rizikos. Socialinę politiką sudaro socialinė apsauga, darbo rinkos politika, švietimo bei sveikatos apsauga (Guogis, 2012, p. 21). Svarbią reikšmę socialinėje politikoje užima socialinės apsaugos sistema.

Kad būtų galima užtikrinti orų žmonių gyvenimą, jais turi pasirūpinti valstybė. Tuo tikslu kuriama socialinės apsaugos sistema, kurios esmė – lėšas persikirstyti tarp darbingų ir nedarbingų asmenų, kurie dėl įstatymų numatytų priežasčių negali apsirūpinti darbo pajamomis.

Socialinės apsaugos sąvoka yra kildinama iš amerikietiško pavadinimo „Social Security Act“. Ši sistema apima iš įmokų formuojamą draudimą ir mokesčių mokėtojų pinigais paremtas socialinės apsaugos priemones (Schulte - Mimberg et al.1998, p. 4). Socialinė apsauga, kaip valstybės politikos priemonė, raidos atžvilgiu yra dar visai nesenas reiškinys, gyvuojantis ne daugiau kaip vieną šimtmetį, o moksliniai šio reiškinio pagrindai buvo pradėti kurti dar vėliau (Schulte - Mimberg et al.1998, p. 5). Socialinės apsaugos sąvoka pradėjo formotis įvykus pramonės perversmui Anglijoje. Taip pat socialinės apsaugos atsiradimui didelę įtaką turėjo XIX amžiuje vykę pokyčiai, susiję su industrine visuomenės plėtra, moksliniu pozityvumu įsivyravimu, iki tol dominavusios solidarumo sampratos neigimu. Pokyčiai sudarė prielaidą moderniai socialinės valstybės koncepcijai, ją įtvirtinant nacionaliniame teisiniame reguliavime (Taminskaitė, 2019, p. 158). Toks požiūris demokratinėse valstybėse taip pat suponavo būtinybę atkurti pasitikėjimą valstybe: patikint jai ir įtvirtinant piliečių socialinės gerovės garantijas, kurių užtikrinimas sprendžiamas ekonominių ir socialinių santykių srityje (Taminskaitė, 2019, p. 159).

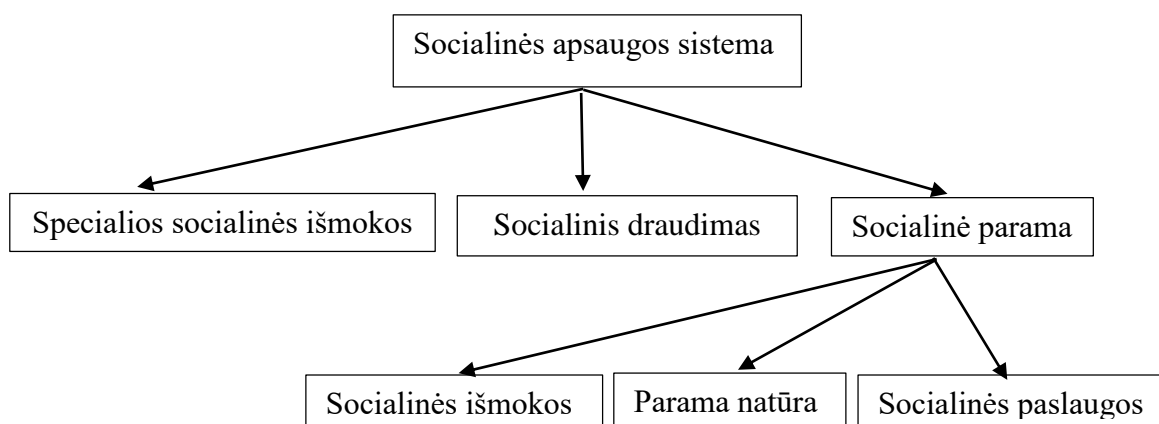
Mokslininkas A. Bitinas monografijoje aprašo prancūzų socialinio sektoriaus eksperto P. Laroque' so nuomonę, kuris nusakė, kad socialinės apsaugos teisė apsaugo visų žmonių gyvenimą nuo žmogaus pradėjimo iki paskutinio atodūsio (Bitinas, 2011, p. 10). Šio eksperto nuomone vadovaujamosi ir šiandien, nes socialinės apsaugos teisė yra labai plati, apimanti tiek motinystės atostogas, tiek ką tik gimusio kūdikio socialinę apsaugą, tiek senyvo amžiaus asmens, išėjusio į pensiją, socialinę apsaugą.

Reguliuojamų ir administruojamų priemonių visuma, taikoma konkrečiam rizikos atvejui, dažnai vadinama socialinės apsaugos šaka arba sistema (Tartilas, 2005, p. 7).

Daugelis autorių, Guogis (2012), Aidukaitė et al. (2012), Bitinas (2011), Schubert et al. (2009) ir daugelis kitų, savo darbuose išskiria tik dvi pagrindines socialinės apsaugos

sistemos formas - tai socialinė parama ir socialinis draudimas. Galėtume pateikti kiek išsamesnę socialinės apsaugos sistemos struktūrą (1 pav.):

1 paveikslas. Lietuvos socialinės apsaugos sistemos struktūra

Šaltinis: Sudaryta autorės, remiantis: Lietuvos Respublikos Socialinės apsaugos ir darbo ministerija, 2016; Valstybinio audito ataskaita Socialinės paramos sistema, 2011.

Iš pateiktos schemos matome, kad socialinė apsaugos sistema sudaryta iš socialinio draudimo, socialinės paramos ir specialiųjų socialinių išmokų, į kurias įeina Prezidento sutuoktinio pensija, mokslininkų pensijos ir t.t. O socialinė parama yra ne vien tik socialinės išmokos ir socialinės paslaugos, bet ir parama natūra, į kurią įeina maisto daaviniai, kanceliarinės prekės ir kt.

1 lentelė. Socialinės apsaugos sistema remiantis moksline literatūra

Socialinė apsaugos sistema				
Socialinė parama			Socialinis draudimas	Specialios socialinės išmokos
Socialinė išmoka	Socialinės paslaugos	Parama natūra		
<ul style="list-style-type: none"> • Socialinė pensija • Laidojimo pašalpa • Socialinė pašalpa • Šeimos pašalpa • Šildymo išlaidų kompensacija • Transporto lengvata 	<ul style="list-style-type: none"> • Socialinės globos įstaigos • Nakvynės namai • Senelių, invalidų, našlaičių globos namai • Pagalba į namus • Slauga namuose 	<ul style="list-style-type: none"> • Maisto produktai • Kanceliarinės prekės • Buities prekės • Rūbai • Įvairios priemonės veikloms 	<ul style="list-style-type: none"> • Pensijų • Ligos ir motinystės • Sveikatos • Nedarbo • Draudimas nuo nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų 	<ul style="list-style-type: none"> • Prezidento sutuoktinio pensija • Mokslininkų pensijos • Lietuvos Respublikos I ir II laipsnio pensijos • Pareigūnų ir karių pensijos • Nukentėjusių asmenų pensijos

Šaltinis: Sudaryta autorės, remiantis: Valstybinio socialinio draudimo fondo valdybos prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos duomenimis.

Lentelės Nr. 1 informacija išsamiai papildo socialinės apsaugos sistemos schemą, iliustruotą pav. Nr. 1. Iš lentelės matyti, kad specialios socialinės išmokos - tai valstybinės pensijos. Jų reglamentavimas ir analizuojamas magistro darbe.

Pagrindines teises į socialinę apsaugą apibrėžia Lietuvos Respublikos Konstitucija (1992). Socialinė apsauga remiasi įstatymais. Normos, kuriomis nustatomi lėšų kaupimo ir panaudojimo būdai, taip pat planingo visos sistemos valdymo pagrindai, yra suprantamos kaip socialinė teisė (Bitinas, 2011, p. 9). Jos turinį ir apimtį reglamentuojantys teisės aktai grindžiami konkrečiai visuomenei priimtinais vertybėmis ir vyraujančiais įsitikinimais, atsižvelgiant į įvairius visuomenės raidos aspektus ir konkrečią padėtį (Bitinas, 2011, p. 9).

Kadangi socialinė teisė yra nuolat kintanti teisės sistema, kiekvienais metais galime matyti įvairių įstatymų pasikeitimų. Dažnai tai lemia aplinka. Kaip pavyzdį galime pateikti šio karantino laikotarpį, kurio metu valstybės turėjo kurti naujus socialinės apsaugos įstatymus, kad asmenys, kurie dėl karantino suvaržymo neteko darbo ar kitaip tapo pažeidžiami, turėtų socialinę apsaugą. Socialinės apsaugos pagrindinis tikslas yra saugoti asmens teises ir užtikrinti socialinę gerovę. Nors socialinės apsaugos sąvoka kinta ir yra kuriami nauji įstatymai, susiję su socialine apsauga, pats socialinės apsaugos tikslas nekinta.

Aiškinant socialinės apsaugos tikslą tarptautiniu kontekstu galime remtis Tarptautinės socialinės apsaugos organizacijos (angl. ISSA) išaiškinimu. Tarptautinė socialinės apsaugos organizacija pažymi, kad socialinė apsauga turėtų būti prieinama visiems. Šios sistemos pagrindinis tikslas yra parengti ir valdyti darbo rinkos poveikį, demografinius arba kitus visuomenės pokyčius arba pasaulio ekonomiką. Socialinės apsaugos administracijų veikla turi būti suprantama, veiksminga, kurianti pasitikėjimą bei suteikianti visuomenei pasirinkimo teisę. Socialinės apsaugos sistema turi investuoti į asmenis, šeimas ir paremti žmogiškojo kapitalo platesnį vystymą. Ši apsauga turi būti naujoviška, skatinanti novatoriškus sprendimus, teisinga bei pastovi (Bitinas, 2008, p. 18). Remdamiesi šiuo išaiškinimu galime išskirti pagrindines vertybes, kurias užtikrina tinkama socialinės apsaugos sistema. Ji turi būti kintanti, atsinaujinanti bei prisitaikanti prie žmonių poreikių. Socialinės apsaugos sistemų renovavimas, siekiant sustiprinti socialinę sritį, yra neišvengiamas Lietuvoje dėl visuomenės senėjimo, tradicinių šeimos struktūros pokyčių, technologinės pažangos, inovacijų ir globalizacijos (Bitinas, 2008, p. 18).

Žmonėms, kurie patiria atskirtį arba kuriems gresia pavojus patirti socialinę riziką, reikšminga ne tik piniginė, bet ir nepiniginė parama. Dėl šios priežasties svarbiausias valstybės tikslas yra užkirsti kelią socialinei rizikai atsirasti bei priimti sprendimus, kaip

sugrąžinti žmogų į buvusią padėtį, ir tik kraštutiniu atveju skirti materialinį žalos atlyginimą.

Socialinės apsaugos išmokos gali būti skiriamos ribotam arba neribotam laikui. Bet kuriuo atveju jų terminas baigiasi iškart, kai tik nustoja veikęs socialinės rizikos veiksnys (t. y. bedarbis randa darbo, vaikas nebėra išlaikytinis) arba kai niekaip kitaip daugiau nebetenkinamos išmokos teikimo sąlygos. Galutinis socialinių paslaugų tikslas – grąžinti socialinių paslaugų gavėjui gebėjimą pačiam pasirūpinti savimi (Guogis, 2008, p. 32).

Socialinės apsaugos svarba yra minima ir Lietuvos Respublikos Konstitucijoje. Lietuvos socialinės apsaugos sistemos formavimo požiūriu labai svarbi 1992 m. spalio 25 d. referendumu priimta Lietuvos Respublikos Konstitucija, kurioje apibrėžtos pagrindinės piliečių teisės į socialinę apsaugą: 39 straipsnyje apibrėžta socialinė parama šeimoms, 48 straipsnyje skelbiama, kad kiekvienas žmogus turi teisę gauti socialinę apsaugą nedarbo atveju, o 52 straipsnyje skelbiama, kad valstybė laiduoja piliečių teisę gauti senatvės ir invalidumo pensijas, o socialinę paramą - nedarbo, ligos, našlystės, maitintojo netekimo ir kitais įstatymų nustatytais atvejais (Lietuvos Respublikos Konstitucija, 1992).

Šiuo laikotarpiu socialinės apsaugos klausimas yra ypač aktualus ir svarbus. Atsižvelgdama į situaciją, valstybė skiria papildomų lėšų socialiniai apsaugai. Pavyzdžiui, Lietuvoje buvo skiriama papildoma parama tiems gyventojams ir verslams, kurie buvo tiesiogiai susiję su ekstremalia situacija. Visos papildomos socialinės apsaugos priemonės ir papildomi įstatymai buvo priimami skubos tvarka ir nedelsiant vykdomi. Tai rodo, kaip socialinė apsauga gali kisti nuo aplinkos poveikio ir kokia svarbi socialinė apsauga valstybei ir gyventojams. Ekstremalios situacijos laikotarpiu yra suteikiama parama darbo vietų išsaugojimui (valstybė prisideda prie darbo užmokesčio mokėjimo darbuotojams, kurie negali dirbti dėl karantino suvaržymo), išmoka dirbantiems savarankiškai (suteikiama fiksuoto dydžio išmoka kiekvieną mėnesį savarankiškai dirbantiems asmenims, kurie šią veiklą vykdė iki karantino pradžios ir mokėjo socialinio draudimo įmokas), mokymosi stipendijos bedarbiams, ligos išmokos. Tai yra keli pavyzdžiai, kokios naujos socialinės apsaugos garantijos atsirado ekstremalios situacijos laikotarpiu. Šios socialinės pagalbos padeda asmenims finansiškai ir užtikrina asmenų teisę į socialinę apsaugą.

Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1997 m. kovo 12 dienos nutarime teigiama, kad socialiniam aprūpinimui, t. y. visuomenės prisidėjimui prie išlaikymo tų savo narių, kurie negali dėl įstatymuose nustatytų svarbių priežasčių apsirūpinti iš darbo ir kitokių pajamų arba yra nepakankamai aprūpinti, pripažįstamas konstitucinės vertybės statusas. Taip pat Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarime yra minima, kas socialinės apsaugos priemonės išreiškia visuomenės solidarumo idėją. Jos padeda asmeniui

apsisaugoti nuo galimų socialinių rizikų. Abipusės asmens ir visuomenės atsakomybės pripažinimas yra svarbus užtikrinant socialinę darną, laiduojant asmens laisvę ir galimybę apsisaugoti nuo sunkumų, kurių žmogus vienas nepajėgtų įveikti. Todėl valstybė kuria socialinio aprūpinimo sistemą, kuri padėtų išlaikyti asmens orumą atitinkančias gyvenimo sąlygas, o prireikus suteiktų asmeniui būtiną socialinę pagalbą (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1997 m. kovo 12 d. nutarimas).

Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas 2002 m. lapkričio 25 d. nutarime pakartojo socialinės apsaugos sąvokos svarbą bei pabrėžė, kad socialinės apsaugos reguliavimas turi būti toks, kad būtų sudarytos prielaidos ir paskatos kiekvienam visuomenės nariui pačiam pasirūpinti savo gerove, o ne pasikliauti vien valstybės laiduojama socialine apsauga (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. lapkričio 25 d. nutarimas). Tai reikia, kad asmuo visų pirmą turi rodyti pastangas ir stengtis pasirūpinti savimi ir šeima, o socialinės apsaugos institutas yra tik pagalba, kuri padeda įstatyme nustatytais atvejais, tačiau šia pagalba neturėtų būti naudojama be priežasties. Šiame nutarime asmens teisė į socialinę apsaugą interpretuotina atsižvelgiant į Lietuvos Respublikos Konstitucijoje įtvirtintus socialinės darnos ir teisingumo imperatyvus, konstitucinius asmenų lygiateisiškumo ir proporcingumo principus (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. lapkričio 25 d. nutarimas).

Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas savo 2007 m. rugsėjo 26 d. nutarime konstatavo, kad Lietuvos valstybė yra socialiai orientuota, ji turi konstitucinę priedermę ir privalo prisiiinti tam tikrų įsipareigojimų vykdymo našta. Valstybės socialinę orientaciją išreiškia ne tik Lietuvos Respublikos Konstitucijos 52 straipsnio nuostatos – ji atsispindi įvairiose Lietuvos Respublikos Konstitucijos nuostatose, įtvirtinančiose žmogaus ekonomines, socialines ir kultūrinės teises, taip pat pilietines ir politines teises, visuomenės ir valstybės santykius, socialinės apsaugos pagrindus, Tautos ūkio organizavimo ir reguliavimo principus, valstybės investicijų organizavimo ir veiklos pagrindus ir kt. (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2007 m. rugsėjo 26 d. nutarimas). Todėl įstatymų leidėjas ne tik gali, bet ir privalo nustatyti tokį teisinį reguliavimą, kuris sudarytų prielaidas valstybei įgyvendinti jos konstitucinę priedermę laiduoti piliečiams teisę į socialinę apsaugą. Socialinės apsaugos reguliavimo turinį lemia įvairūs veiksniai, *inter alia* valstybės ir visuomenės išteklių, materialinės ir finansinės galimybės (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2007 m. rugsėjo 26 d. nutarimas).

Lietuvoje už socialinės apsaugos formavimą ir įgyvendinimą yra atsakinga Socialinės apsaugos ir darbo ministerija, kuri formuoja ir įgyvendina tokią politiką, kurios galutinis tikslas – rūpinimasis žmogumi, jo pasirinkimo galimybių didinimas ar lėšų ir paslaugų

užtikrinimas, kai žmogus dėl objektyvių priežasčių negali savęs ir šeimos pakankamai aprūpinti iš darbo ar kitokių pajamų (Lietuvos Respublikos Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos nuostatai, 1998). Valstybė turi sukurti tokią socialinio aprūpinimo sistemą, kad padėtų išlaikyti asmens orumą atitinkančias gyvenimo sąlygas ir prireikus suteiktų asmeniui būtiną socialinę apsaugą (Konstitucinio Teismo 2009 m. rugsėjo 2 d. nutarimas).

Mokslo literatūroje socialinės apsaugos sistema tradiciškai skirstoma į dvi grupes, vadinamas jų vardais, tai Vokietijos kanclerio *Otto von Bismarck* (Bismarkas) ir *William Beveridge* (Beveridžas) (Bitinas, 2011, p. 11) vardo sistemas. Detaliai aptarkime šiuos du socialinės apsaugos sistemos modelius.

2 lentelė. Bismarko ir Beveridžo socialinės apsaugos sistemų modelių palyginimas

	Bismarko	Beveridžo
Draudžiamųjų aprėptis	Tik dirbantys	Visi piliečiai
Tikslas	Suteikti minimalias pajamas senatvėje visiems gyventojams	Minimalaus gyvenimo lygio garantija
Prieinamumas	Suteikiamos minimalios pajamos visiems piliečiams, tačiau išmokos priklauso nuo įmokų	Visiems piliečiams, nepriklausomai nuo mokamų įmokų
Poreikiai	Tenkinami asmens poreikiai, priklausomai nuo gautų įmokų dydžio	Tenkinami baziniai asmens poreikiai
Finansavimas	Iš privalomų darbdavių ir darbuotojų įmokų ar mokesčių	Iš bendrųjų mokesčių
Įmokas (mokesčius) nustato	Draudimo kompanijos (ligonių kasos)	Valstybė
Įmokų (mokesčių) surinkimas	Ligonių kasos	Valstybė
Išmokos	Išmokos priklauso nuo įmokų (susietos su buvusiomis pajamomis)	Išmokos nepriklauso nuo įmokų (vienodos išmokos)
Socialinis draudimas	Privalomas, galima rinktis tik papildomą socialinį draudimą (jei tai yra numatyta teisės aktuose)	Asmenų pasirinkimo teisė
Koncepcija	Asmens interesai iškeliami virš valstybės interesų	Valstybė yra socialinės integracijos garantas
Bendri tikslai	<ul style="list-style-type: none"> • Išspręsti skurdo ir pajamų nelygybės problemas, skatinti socialinę sanglaudą ir paspartinti ekonomikos kaip visuomenės veiksmingumą. • Pagerinti individų saugumą ir sumažinti nežinomą socialinę riziką. 	

Šaltinis: Sudaryta autorės, remiantis: knygomis, straipsniais iš literatūros sąrašo.

Pagal Bismarko modelį socialinis draudimas skirtas tik dirbantiesiems ir tik samdomiems darbuotojams. Modelis apima išmokas, kurių dydis ir trukmė priklauso nuo darbo stažo ir gautų pajamų dydžio iki socialinės rizikos atsiradimo. Finansuojamas yra iš

darbuotojų ir darbdavių įmokų. Beveridžo modelis apima visus gyventojus, ne tik dirbančius ir mokančius socialinio draudimo įmokas. Pašalpos yra nustatyto dydžio, visiems vienodos ir finansuojamos per mokesčių sistemą (Guogis, 2012, p. 25). Remiantis Beveridžo modeliu privalomo draudimo fondus administruoja valstybė atskirai nuo biudžeto, o gydytojų atlyginimai priklauso nuo jų darbo našumo. Pagal Bismarko modelį gydytojams atlyginimas mokamas honoraro principu.

Lietuvos socialinio draudimo sistema pagrįsta tiek sveikatos draudimo įmokomis (Bismarko modelis), tiek bendraisiais mokesčiais (Beveridžo modelis), t. y. mišraus modelio principu. Pavyzdžiui, Lietuvoje pagrindinis finansavimo šaltinis yra privalomos darbuotojų ir darbdavių įmokos (Bismarko modelis), o įmokų dydžius nustato valstybė (Beveridžo modelis). Kiekvienas modelis turi savų privalumų ir trūkumų, todėl sveikatos apsaugos sistema yra valstybės gyventojų ir politikų susitarimo reikalas.

Taigi, kaip galime matyti, socialinė apsauga yra labai plati teisės šaka, kuri formuojama jau daugelį metų. Socialinės apsaugos formavimuisi ir vystymuisi didelę įtaką turi aplinka ir jos veiksniai. Socialinės apsaugos tikslas yra apsaugoti asmenis ir pasiekti tinkamą pragyvenimo lygį asmenims, kurie dėl įstatyme numatytų galimybių to padaryti negali. Šios valstybės išmokos gali būti terminuoto ir neterminuoto pobūdžio. Terminuotumas gali būti susijęs su tam tikrais aplinkos veiksniais, su kuriais asmuo nėra susijęs. Kaip pavyzdį galime pateikti ekstremalios situacijos laikotarpį, kai asmuo gauna valstybės paramą, kuri yra terminuota, tačiau terminas nėra apibrėžtas. Nustatoma, kad ši išmoka mokama iki ekstremalios situacijos pabaigos. Daugelyje valstybių socialinės apsaugos samprata yra panaši ir užtikrina panašias socialines garantijas, t. y. netekus darbo, pensijos, motinystės atostogų atveju ir kt. Socialinės apsaugos institutas yra minimas ir Lietuvos Respublikos Konstitucijoje, tai parodo, jog socialinė apsauga yra svarbi valstybei ir valstybė turi užtikrinti socialinę apsaugą.

1.2. Socialinis draudimas

Valstybinis socialinis draudimas (toliau – socialinis draudimas) – valstybinės socialinės apsaugos sistemos dalis, kurios priemonėmis visiškai arba iš dalies kompensuojamos apdraustiesiems asmenims įstatymų nustatytais atvejais jų šeimų nariams dėl draudžiamųjų įvykių prarastų darbo pajamų arba įstatymų nustatytais atvejais šioje dalyje nurodytiems asmenims išmokamos įstatymų nustatyto dydžio išmokos (Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymo Nr. I-1336 2 straipsnio pakeitimo įstatymas, 2017, TAR 20047).

Socialinis draudimas yra viena psichologiškai labiausiai priimtinių ir daugelyje pasaulio valstybių plačiai paplitusių pajamų perskirstymo formų, kai kiekvienas žmogus žino, kad jo ir draudėjų (darbdavių) už jį mokamos valstybinės socialinio draudimo įmokos bus naudojamos išimtinai įstatymais reglamentuotoms, griežtą socialinę paskirtį turinčioms išmokoms (Guogis, 2008, p. 7).

Socialinio draudimo svarbą parodo tai, jog socialinį draudimą mini įvairūs tarptautiniai teisės aktai. Socialinis draudimas yra įtvirtintas 1948 m. gruodžio 10 d. Jungtinių Tautų visuotinėje žmogaus deklaracijoje, 1966 m. gruodžio 16d. tarptautinio ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių akto 9 straipsnyje, kuriame numatyta kiekvieno žmogaus teisė į socialinę apsaugą, įskaitant socialinį draudimą.

Valstybinis socialinis draudimas laikytinas socialinės apsaugos sistemos posisteme, kurios subjektais yra apdraustieji asmenys, kartu su savo šeimų nariais turintys teisę į prarastų darbo pajamų kompensavimą. Būtina tokio kompensavimo sąlyga – dėl draudiminių įvykių prarastos darbo pajamos. Apdraustųjų asmenų teisių į socialinę paramą garantavimas siejamas su jų (ar už juos) mokamomis socialinio draudimo įmokomis (Lankauskas, 2012, p. 72). Apdraustaisiais asmenimis, remiantis Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymo 2 straipsnio 1 punktu, yra laikomi „fiziniai asmenys, kurie šio įstatymo nustatyta tvarka valstybinio socialinio draudimo įmokas moka patys ir (ar) už juos šias įmokas moka draudėjai“ (Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymas, 1991).

Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymo 3 straipsnyje išskiriamos tokios socialinio draudimo rūšys, kaip pensijų socialinis draudimas, ligos ir motinystės socialinis draudimas, nedarbo socialinis draudimas, nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinis draudimas bei privalomasis sveikatos draudimas. Šios socialinio draudimo rūšys sudaro valstybinio socialinio draudimo sistemą ir apima dėl skirtingo pobūdžio priežasčių (senatvės, ligos, motinystės, nedarbo, nelaimingų atsitikimų, profesinių ligų, sveikatos praradimo) prarastų darbo pajamų kompensavimą. O pagrindinis šios socialinės apsaugos sistemos tikslas yra garantuoti pajamas apdraustiesiems netekus darbingumo dėl ligos, motinystės, senatvės, invalidumo (netekto darbingumo) ar kitais Valstybinio socialinio draudimo įstatyme nustatytais atvejais (Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymo Nr. I-1336 3 straipsnio pakeitimo įstatymas, 2017, TAR 20047).

Remiantis Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1997 m. kovo 12 nutarimu socialinės draudimo ištakos yra siejamos su dirbančiųjų teise į tam tikrą išmoką, taip pat ir į senatvės pensiją pripažinimu. Socialinio draudimo fondas susideda iš darbdavių ir

darbuotojų įmokų. Tam tikrą dalį lėšų šiems fondams paprastai teikia ir valstybė (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1997 m. kovo 12 d nutarimas). Darbuotojų ir darbdavių įmokos skaičiuojamas nuo darbo užmokesčio ir su jomis susiejamas būsimų pensijų ar pašalpų dydžiai ir tai yra esminis socialinio draudimo faktorius (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1997 m. kovo 12 d nutarimas).

Valstybinio socialinio draudimo įmokų rinkimas yra administruojamas Valstybinės mokesčių inspekcijos, o išmokų mokėjimas – Valstybinio socialinio draudimo fondo valdybos („Sodros“) ir 47 jos teritorinių skyrių, kuriems pavaldus atskiras nuo visų kitų Lietuvos biudžetų tikslinis Valstybinio socialinio draudimo fondo biudžetas (Guogis, 2008, p.29). Socialinio draudimo fondo biudžeto sudarymas ir vykdymas yra reglamentuojami Valstybinio socialinio draudimo įstatymu. Planuojant šio fondo biudžetą jo pajamos apskaičiuojamos atsižvelgiant į draudimo įmokų dydį, apdraustųjų skaičių, statistikos rodiklius ir prognozes. Materialiniai ištekliai valstybinio socialinio draudimo fondo biudžete yra naudojami valstybiniam socialiniam pensijų, ligos ir motinystės, nedarbo bei nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų draudimui finansuoti, valdyti ir administruoti. Socialinį modelį įgyvendinančiuose įstatymuose yra numatyta sukurti Valstybinio socialinio draudimo rezervinį fondą kaip pagalbos priemonę ekonomikos krizės šalyje atveju (Valstybinio socialinio draudimo fondo..., 2020). Dėl Covid-19 (koronaviruso infekcijos) pandemijos protrūkio bei dėl šios pandemijos kilusio krizės etapo ir iš darbdavių negautų valstybinių socialinių draudimo įmokų didėjimo stebima fondui tenkančios rizikos augimo tendencija. 2019 metais negauta iš draudėjų papildomų pensijų kaupiamųjų įmokų (0,4 mln. Eurų) suma, lyginant su 2018 metais, išaugo 27,8 procentais (Valstybinio socialinio draudimo fondo..., 2020).

Pagal mokėjimo laiką socialinio draudimo išmokos gali būti suskirstytos į trumpalaikes ir ilgalaikes. Trumpalaikės išmokos yra mokamos ribotą laiką, paprastai mažiau negu dvejus metus. Prie jų yra priskiriamos ligos, reabilitacijos, motinystės (tėvystės), nelaimingų atsitikimų darbe išmokos. Ilgalaikės socialinio draudimo išmokos yra senatvės, prarasto darbingumo, našlių ir našlaičių pensijos ir kt.

Valstybinis socialinis draudimas yra savarankiška sistema. Valstybinio socialinio draudimo fondo biudžetas yra atskirtas nuo valstybės biudžeto. Šio fondo atskyrimas nuo valstybės biudžeto lemia tai, kad visos šios lėšos yra naudojamos tik Valstybinio socialinio draudimo įstatyme numatytoms išmokoms. Tai yra pagrindinis skirtumas, kuris skiria valstybinį socialinį draudimą ir valstybinio socialinio draudimo pensijas nuo valstybinių pensijų, nes valstybinės pensijos bei šalpos (socialinės) pensijos yra mokamas iš valstybės biudžeto. Šis aspektas nagrinėjamas antroje ir trečioje magistro darbo dalyje.

Pagrindinės problemos, su kuriomis susiduria socialinis draudimas, yra socialinio draudimo sistemos finansinis pažeidžiamumas. Nėra kaupiamos atsargos, kurios ekonominio nuosmukio metu arba pablogėjus demografiniai situacijai padėtų išlaikyti atitinkamą šios sistemos išmokų, visų pirma pensijų, lygį, o išmokų indeksavimas nėra susietas su ekonominiais ir demografiniais rodikliais ir stipriai politiškai veikiamas (Bitinas, 2011, p.147). Kaip pavyzdį galime pateikti Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2010 m. balandžio 20 d. nutarimą, kuriame buvo aptariamas klausimas dėl pensijų mažinimo esant pablogėjusiai valstybės ekonominei ir finansinei būklei. Teismas paskelbė, kad tokiu atveju valstybės pensijos gali būti mažinamos, bet visuomet reikia įvertinti protingumo ir sąžiningumo kriterijus, tačiau Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo išaiškinimu, nebelikus situacijos, dėl kurios buvo sumažinta pensija, valstybė turi įgyvendinti kompensavimo mechanizmą (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2010 m. balandžio 20 d. nutarimas).

Apibendrinant galima teigti, jog valstybinis socialinis draudimas yra kompensavimo priemonė, kuri asmenims padeda įveikti įstatyme nustatytus sunkumus, dėl kurių asmuo netenka pajamų. Valstybinio socialinio draudimo egzistavimas turi didelę reikšmę tiek Lietuvos valstybei, tiek kiekvienam piliečiui. Valstybinis socialinis draudimas padeda sumažinti skurdą ir apsaugoti nuo jo asmenis. Valstybės socialinė politika priklauso nuo ekonominių išteklių, o socialinio draudimo išmokų sistema nuo einamųjų ir kaupiamųjų išmokų. Einamųjų ir kaupiamųjų išmokų sistema tiesiogiai priklauso nuo makroekonominių reiškinių. Vadinas, dėl pandemijos kilęs krizės etapas parodo, kad socialinio draudimo fondo biudžetas nėra stabilus ir ilgai gali kilti problemų dėl socialinio draudimo išmokų.

1.3. Socialinė parama

Socialinė parama – tai socialinės, ekonominės, teisinės ir organizacinės priemonės, kuriomis siekiama sudaryti būtiniausias gyvenimo sąlygas asmenims (šeimoms), kurių darbo, socialinio draudimo ir kitokios pajamos dėl objektyvių, nuo jų nepriklausančių priežasčių yra nepakankamos, kad jie (jos) galėtų pasirūpinti savimi (Lietuvos Respublikos nutarimas dėl socialinės paramos koncepcijos, 1994).

Remiantis Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimu dėl socialinės paramos koncepcijos socialinė parama negali užtikrinti ilgalaikio ekonominio ir socialinio saugumo, ji tik padeda žmogui išgyventi ekstremaliomis sąlygomis. Socialinė parama turi būti tokia, kad asmuo (šeima) norėtų dirbti bei taupyti.

Socialinę paramą galima suskirstyti į keletą grupių pagal paramos teikimo pobūdį:

- 1) *pašalpos ir piniginės išmokos* (išmokos apima socialines, šeimos, laidojimo pašalpas, šildymo, šalto ir karšto vandens, transporto ir kitų išlaidų kompensacijas);
- 2) *socialinės paslaugos ir socialinė globa* (apima socialinės globos įstaigas, senelių, neįgaliųjų, našlaičių globos, nakvynės namus, dienos centrus, t. p. pagalbą ir slaugą namuose);
- 3) *šalpa daiktai* (Lietuvos Respublikos nutarimas dėl socialinės paramos koncepcijos, 1994).

Socialinė parama skiriama vadovaujantis stokos principu – asmeniui suteikiama pagalba, jeigu jis neturi lėšų pragyventi ir yra nepajėgus pasirūpinti savimi. Neįmokinės socialinės paramos atveju jokių išankstinių nuopelnų iš asmens nereikalaujama, tačiau patikrinama, ar tikrai jis nepajėgus savarankiškai išsiversti (Guogis, 2008, p. 31).

Socialinės piniginės paramos sistema Lietuvoje yra nepakankamai įgalinanti. Dėl griežto pajamų vertinimo žmonės susiduria su skurdo spąstais, t. y. situacija, kuomet asmuo nėra linkęs ieškoti darbo, nes tikėtinas darbo užmokestis yra labai mažas ir gali pabloginti jo finansinę padėtį. Žmonės neretai užsibūna paramos sistemoje, nes kartu su parama trūksta paslaugų, kurios aktyviai padėtų įsitraukti į darbo rinką ir pilnavertį visuomenės gyvenimą.

Lietuvoje socialinės paramos politiką formuoja Socialinės apsaugos ir darbo ministerija, o už socialinės paramos teikimą yra atsakingos savivaldybės. Jos privalo užtikrinti, kad socialinė parama pasiektų visus, kuriems ji reikalinga, užtikrintų minimalius asmens vartojimo poreikius, o galintys dirbti asmenys būtų integruoti į darbo rinką. O kad pati socialinės paramos sistema būtų efektyvi, Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerija bei savivaldybės, priimdamos sprendimus, turi siekti, kad jų vykdomos priemonės didintų socialinės paramos prieinamumą, įgalinimą ir adekvatumą (Ar socialinė parama užtikrina..., 2019, p. 10).

Pagal socialinės paramos koncepciją vienas iš socialinės paramos būdų yra socialinės paslaugos. *Socialinės paslaugos* yra paslaugos, kuriomis suteikiama pagalba asmeniui (šeimai) dėl amžiaus, neįgalumo, socialinės rizikos, socialinių problemų iš dalies ar visiškai neturinčiam, neįgijusiam arba praradusiam gebėjimus ar galimybes savarankiškai rūpintis asmeniniu (šeimos) gyvenimu ir dalyvauti visuomenės gyvenime (Lietuvos Respublikos socialinių paslaugų įstatymas, 2006).

Socialinių paslaugų tikslas yra žmogaus įgalinimas, padedant jam pačiam išspręsti iškilusias problemas ir iššūkius, ir žmogaus orumo užtikrinimas. Dabartinė socialinių paslaugų sistema remiasi neįgaliųjų globos modeliu, kuris pažeidžia žmonių negalios

situacijoje teises ir lygias galimybes, todėl socialinės paslaugos tapo labai ribotos tiek savo apimtimi, tiek turiniu (Skurdas ir socialinė atskirtis Lietuvoje, 2020, p. 45).

Socialinės paslaugos yra skirstomos:

- 1) bendrąsias socialines paslaugas;
- 2) specialiąsias socialines paslaugas (Lietuvos Respublikos socialinių paslaugų įstatymas, 2006).

Bendrosios socialinės paslaugos yra atskiros, be nuolatinės specialistų priežiūros teikiamos paslaugos. Bendrųjų socialinių paslaugų tikslas – ugdyti ar kompensuoti asmens (šeimoms) gebėjimus savarankiškai rūpintis asmeniniu (šeimoms) gyvenimu ir dalyvauti visuomenės gyvenime. Bendrosios socialinės paslaugos teikiamos socialinių paslaugų įstaigose, asmens namuose ir kitose vietose, kur organizuojamas socialinių paslaugų teikimas. Paslaugų teikimo trukmė / dažnumas priklauso nuo asmens (šeimoms) socialinių paslaugų poreikio (Lietuvos Respublikos socialinių paslaugų įstatymas, 2006).

Specialiosios socialinės paslaugos yra visuma paslaugų, teikiamų asmeniui (šeimai), kurio gebėjimams savarankiškai rūpintis asmeniniu (šeimoms) gyvenimu ir dalyvauti visuomenės gyvenime ugdyti ar kompensuoti bendrųjų socialinių paslaugų nepakanka. Specialiųjų socialinių paslaugų tikslas – grąžinti asmens (šeimoms) gebėjimus pasirūpinti savimi ir integruotis į visuomenę ar tenkinti asmens gyvybinius poreikius teikiant kompleksinę pagalbą. Specialiosios socialinės paslaugos teikiamos socialinių paslaugų įstaigose ir asmens namuose. Paslaugų teikimo trukmė / dažnumas priklauso nuo asmens (šeimoms) socialinių paslaugų poreikio. (Lietuvos Respublikos socialinių paslaugų įstatymas, 2006).

Socialinės paramos mokestinės lėšos atsiranda dėl visų kitų (išskyrus „Sodros“ mokestį) mokesčių, kaip, pavyzdžiui, akcizo, pridėtinės vertės, pajamų bei kitų, daugiau kaip 20 mokesčių rūšių. Jos yra administruojamos Valstybinės mokesčių inspekcijos ir nukreipiamos į nacionalinį (valstybinį) Lietuvos biudžetą, iš kur yra paskirstomos centralizuotai, regionams ir savivaldybėms atsižvelgiant į socialinės paramos rūšis (Guogis, 2008, p. 31).

Socialinės paslaugos atlieka itin svarbų vaidmenį mažinant skurdą ir socialinę atskirtį. Pavyzdžiui, kai yra užtikrinama socialinė priežiūra ir kitos paslaugos žmonėms su negalia arba senjorams, kiti šeimos nariai gali dirbti ir taip ne tik užtikrinti, kad bus gaunamos adekvačios šeimos pajamos, bet ir išlaikyti socialinius ryšius, turėti laiko atokvėpiui nuo artimųjų priežiūros. Taip užtikrinamos ir kitos žmonių su negalia bei jų artimųjų teisės: teisė į švietimą, darbą, laisvalaikį ir kt. (Skurdas ir socialinė atskirtis Lietuvoje, 2020, p. 17).

Nepaisant vis didėjančios socialinių paslaugų svarbos, socialinių paslaugų srityje problemų apstu. Asmenys, kuriems reikalinga socialinė parama dažnai susiduria su daugybe biurokratinių barjerų, kurie gerokai apsunkina paramos gavimą. Socialinių paslaugų reglamentavimo spragos, specialistų trūkumas, nepakankamai išvystytas įstaigų tinklas, ypač regionuose, informacijos sklaidos stoka, savivaldybių paslaugų planavimo ir poreikių nustatymo fragmentiškumas, tarpinstitucinio bendradarbiavimo trūkumas ir kt. (Skurdas ir socialinė atskirtis Lietuvoje, 2020, p. 17).

Taigi, apibendrinant galime teigti, kad socialinė parama tai pagrindinės priemonės žmogaus teisėms ir orumui apsaugoti, taip didinant asmenų gebėjimą gyventi visavertį visuomeninį gyvenimą. Kadangi, vis dar tarp socialinės paramos gavėjų pastebimos gana ryškios skurdo kultūros apraiškos, kurios daugiausia pasireiškia išorinės aplinkos kaltinimu dėl esamos situacijos ir nusivylimu valdžia bei darbdaviais, vadinasi socialinė apsauga atlieka itin svarbų vaidmenį mažinant skurdą ir socialinę atskirtį. Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerija, priimdamos sprendimus, turi siekti, kad jų vykdomos priemonės didintų socialinės paramos prieinamumą, įgalinimą ir adekvatumą.

2. PENSIJŲ SAMPRATA IR SISTEMA

2.1. Pensijų samprata

Kiekvienai išsivysčiusiai valstybei pensijų sistema yra viena iš svarbiausių socialinės apsaugos sistemos dalių, kurios vienas iš esminių tikslų – asmens orių pragyvenimo sąlygų užtikrinimas senatvėje. Senatvės pensija, pakeisdama darbo užmokestį, tampa svarbiu ir didžiausiu pensinio amžiaus žmonių pajamų šaltiniu. Todėl teisė gauti pensiją yra svarbi asmens socialinė teisė, kuri yra įtvirtinta Lietuvos Respublikos Konstitucijoje.

Valstybė įsipareigoja įstatyme nustatytiems asmenims, taip pat asmenims, kurie atitinka įstatyme nustatytus reikalavimus mokėti jiems priklausančias pensijas. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas išsako, jog asmeniui, atitinkančiam įstatyme nustatytas sąlygas, priklauso teisė reikalauti, kad valstybė vykdytų įstatymu prisiimtą įsipareigojimą ir mokėtų nustatyto dydžio išmokas (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2008 m. gruodžio 24 d. nutarimas).

Pensijų skyrimo, mokėjimo skaičiavimo ir kitus klausimus apibrėžia pensijų sistema. Ši sistema pagrįsta socialinio solidarumo arba kartų solidarumo principu, t. y. šiuo metu dirbantys asmenys moka socialinio draudimo įmokas anksčiau dirbusių, o dabar jau nebedirbančių asmenų pensijoms išmokėti (kitais tariant, dirbantys ir mokantys valstybinio socialinio pensijų draudimo įmokas asmenys išlaiko nedarbingus, praityje mokėjusius šias įmokas asmenis, kurie yra sukakę senatvės pensijos amžių, yra visiškai arba iš dalies netekę darbingumo, taip pat nedarbingus asmenis, netekusius maitintojo) (Bitinas et al., 2011 p. 173).

Pensijų sistemą galima skirstyti pagal:

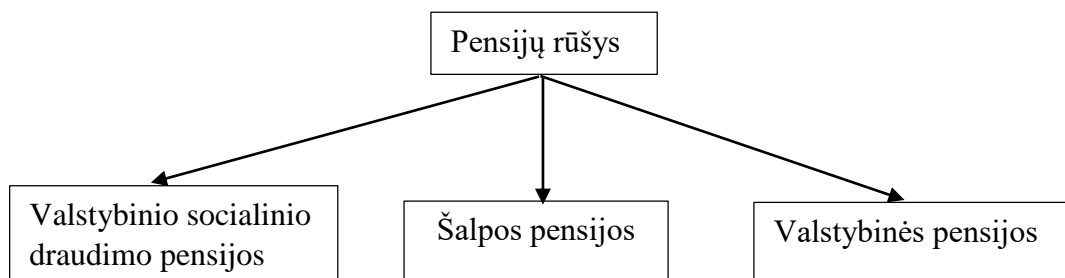
- aprūpinimą išmokomis;
- administravimą;
- finansavimą.

Aprūpinimas išmokomis parodo, kokiais principais vadovaujamosi suteikiant senatvės pensiją, t. y. kaip skaičiuojamas pensijos dydis ir kuo vadovaujantis suteikiama teisė gauti pensiją. Pagal administravimą, atsižvelgiama ar jis yra centralizuotas (visą pensinę sistemą valdo viena institucija) ar decentralizuotas (kai kompetencijos perduodamos tam tikroms žemesnėms valdymo institucijoms), taip pat į nuosavybės formą, kuri parodo ar pensijas teikia valstybinės ar privačios institucijos. Pagal finansavimą, socialinės apsaugos išmokų sistema gali būti finansuojama einamųjų išmokų (paprastai administruojama viešojo sektoriaus įstaigų) arba kaupiamuoju principu (dažniausiai administravimą vykdo privačios įmonės arba valstybiniai fondai). Turi būti nustatyta tokia

finansavimo tvarka, keliami reikalavimai ir darbo rinkos sąlygos, kad būtų galima pasiekti įmokų ir išmokų bei aktyvių darbo rinkos dalyvių ir pensininkų skaičiaus pusiausvyrą. Nuo to priklauso pensijų sistemos tvarumas ir adekvatumas.

Išskirkime šias pensijų rūšis (2pav.) apie kurias bus daug kalbama tolimesnėje šio skyriaus dalyje.

2 paveikslas. **Pensijų rūšys**

Šaltinis: Sudaryta autorės, remiantis knygomis, įstatymais iš literatūros sąrašo.

Iš šio paveikslėlio matyti, kad be socialinio draudimo pensijų, yra valstybės biudžeto apmokamos šalpos pensijos, mokamos tiems, kurie dėl priežasčių, nepriklausomų nuo pačių suinteresuotų žmonių pasirinkimo, neįgijo teisės į socialinio draudimo pensiją ir valstybinės pensijos, skiriamos ypač valstybei nusipelnusiems asmenims, nukentėjusiems piliečiams ir kt. (Tartilas, 2005, p. 80).

Lietuvoje valstybinio socialinio draudimo pensijos mokamos iš socialinio draudimo fondo lėšų, o valstybinės pensijos – iš valstybės biudžeto.

Remiantis Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1997 m. kovo 12 d., 2002 m. lapkričio 25 d. ir 2003 m. liepos 4 d. nutarimų doktrininėmis nuostatomis, asmuo, savo darbu sukūręs tam tikras vertybes, tarp jų socialinio draudimo lėšas, įgyja teisę į pensiją kaip teisės į nuosavybę formą, todėl pagal Lietuvos Respublikos Konstitucijos 52 straipsnį valstybės laiduojama teisė į pensiją turi būti ginama kartu su teise į nuosavybę, kuri pagal Lietuvos Respublikos Konstitucijos 23 straipsnį negali būti atimama. Asmens konstitucinė teisė gauti pensiją yra viena svarbiausių asmens socialinių teisių. Su šia Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nuomone sutinka ir R. Ruškytė, kuri straipsnyje „Nuosavybė ir nuosavybės apsauga Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje“ teigia, kad pagal Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo doktriną Konstitucijoje nustatytos nuosavybės, turto garantijos taikomos ne tik turtui, kurį sudaro daiktai, bet ir turtinėms teisėms bei teisėms į tam tikras pinigines išmokas – atlyginimą ir pensiją (Ruškytė, 2009, p. 267). Tuo tarpu V. Vaičius straipsnyje „Teisė į pensiją ir Konstitucinio Teismo praktika“ teigia, kad asmeninės lėšos, skirtingai nuo pagal socialinio solidarumo principą gaunamų lėšų, yra asmens privati nuosavybė. O socialinio draudimo

pensija (ar kita socialinė išmoka) neturėtų būti siejama su nuosavybe, nes ji neatitinka tradicinės nuosavybės sampratos: pavyzdžiui, teisės į pensiją negalima paveldėti ar kitaip perduoti kitiems asmenims (Vaičius, 2010, p. 35). Ši teisė, kaip jau minėta, kyla iš visuomenės socialinio solidarumo ir teisingumo principų, kaip darbingų asmenų solidarizavimas su nedirbančiais asmenimis ir kaip visuomenės atsidėkojimas asmeniui, kuris anksčiau pats rodė solidarumą socialiai pažeidžiamiems asmenims (Vaičius, 2010, p. 35). Remiantis V. Petrylaitės pozicija, solidarumo principas socialinės apsaugos sistemoje negali būti vertinamas kaip priešprieša nuosavybės teisės principui. Šie abu principai egzistuoja greta ir tik jų santykis turi lemiamą reikšmę nustatant atitinkamą pensijų ar kitų socialinių išmokų teisinį reguliavimą (Beliūnienė et al, 2014, p. 210). Tokią reikšmę solidarumo principas įgyja vertinant tai, kaip įgyvendinama nuosavybės teisė į konkrečias išmokas, sprendžiant, ar valstybės sprendimai nepažeidžia šios teisės (Beliūnienė et al, 2014, p. 210). Taigi, toks solidarumo principas nepaneigia to, kad teisė į socialinę išmoką galėtų būti vertinama kaip teisė į nuosavybę, tačiau jų tarpusavio santykis turi būti teisingas (Beliūnienė et al., 2014, p. 210). Nuosavybės teisė į pensiją yra svarbi valstybinių pensijų kontekste. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas nuosavybės apsaugos konstitucinį principą išplėtė dviem specialiosioms neįmokinėms socialinės apsaugos išmokoms, t. y. pareigūnų ir karių valstybinėmis pensijomis bei teisėjų valstybinėmis pensijomis (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2003m. liepos 4 d. nutarimas). Kadangi pareigūnų ir karių bei teisėjų valstybinės pensijos patenka į bendrą Lietuvos valstybinių pensijų sistemą (Valstybinių pensijų įstatymo 1 straipsnis), teisė į nuosavybę turi būti pripažinta ir teise į pirmojo ir antrojo laipsnių valstybines pensijas, nukentėjusiųjų asmenų valstybines pensijas ir mokslininkų valstybines pensijas. Į šių išmokų grupę patenka ir valstybinės rentos (Prezidento valstybinė renta, signatarų valstybinė renta) bei kompensacinės išmokos teatrų ir koncertinių įstaigų kūrybiniais darbuotojams, nes šių išmokų tikslas ir pobūdis yra artimas socialinio draudimo ar valstybinėms pensijoms (Andruškevičius et al 2015, p. 339). Mano, kaip darbo autorės, nuomone, su Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo pozicija galima būtų sutikti ir pensijas laikyti pagrįsta asmens teise į nuosavybę. Asmuo, kuris savo darbu uždirbo ir įgijo teisę į šią išmoką, privalo turėti įstatyme nustatytą teisę reikalauti šios išmokos ir šią teisę įvardinti kaip teisę į nuosavybę, tačiau kiekvienu konkrečiu atveju turėtų būti įvertinamos aplinkybės.

Verta paminėti Europos Sąjungos išsakytą poziciją dėl pensijų. Europos Sąjungos Komisijos 2006 m. ataskaitoje dėl pakankamų ir stabilų pensijų akcentuojama, kad pagrindinės Europos Sąjungos valstybių pensijų sistemų problemos yra visuomenės senėjimas ir būsimo gyvenimo trukmės ilgėjimas, todėl valstybėms reikia vis didesnių

finansinių resursų pensijų išmokoms (European Commission. Synthesis report on adequate and sustainable pensions, 2006). Komisijos ataskaitoje yra pateiktas siūlymas, kad asmenis reikia skatinti kuo ilgiau išlikti darbo rinkoje, tai reiškia, kad valstybės narės turi užtikrinti minimalias pensijas ir tobulinti sistemos pensijų valdymą. Pensijų sistemos reformos turi būti įgyvendinamos pagal parengtą ilgalaikę reformos strategiją, o privačių pensijų schemas neturi sumažinti valstybinių pensijų sistemos garantuojamų pensijų pakankamumo (European Commission. Synthesis report on adequate and sustainable pensions, 2006). Lietuva ne išimtis ir laikosi šios reformos, kad asmuo kuo vėliau išeitų į pensiją. Taip pat yra ilginamas darbo stažas, asmuo skatinamas kuo ilgiau išlikti darbo rinkoje. Pavyzdžių analizė darbe pateikiama valstybinio socialinio draudimo pensijų skyriuje.

Apibendrinant galima teigti, jog pensijų skyrimas remiasi teisės principais, o pati pensija yra viena iš asmens teisių, kurią asmuo įgyja įstatyme nustatytu pagrindu. Senatvės pensijų sistema yra grindžiama socialiniu draudimu, o jo įmokų mokėjimas suponuoja solidarumo principą, kuris nusako asmens teisę gauti atitinkamo dydžio išmoką, sulaukus senatvės pensijos amžiaus. Gaunamų išmokų ir sumokėtų socialinio draudimo įmokų santykis nėra ekvivalentiškas, įgyjama tik teisė gauti senatvės pensiją, bet ne konkrečią šios pensijos dydį. Materialines šių pensijų mokėjimo prielaidas apibrėžia Lietuvos Respublikos socialinio draudimo pensijų įstatymas bei kiti specialieji įstatymai, kuriais remiasi visa socialinio draudimo pensijų sistema. Pensijų dydį lemia ekonominė valstybės gerovė konkrečiu istoriniu laikotarpiu bei demografinė padėtis. Lietuvoje pastaruoju metu nėra didelių krizinių situacijų, tačiau problema ta, kad didėja asmenų, sulaukusių senatvės pensijos amžiaus, ir mažėja dirbančiųjų (dėl gimstamumo mažėjimo, darbingų asmenų emigracijos ir t. t.). Galime pasiekti tokią ribą, kai socialinio solidarumo sistema nebeveiks, nes bus per daug gaunančių ir per mažai mokančių pajamas asmenų. Jei taip atsitiktų, tuomet asmenys, kad ir sulaukę pensinio amžiaus, nebegalėtų pasinaudoti savo konstitucine teise gauti socialinio draudimo įmokų mokamą pensiją, nors patys visą savo darbinį amžių mokesčiais išlaikė negalinčius dirbti. Kad taip nenutiktų, reikalinga socialinio teisingumo koncepcija: kiek galima mažinti ar apriboti valstybės įsipareigojimus ir kiek galima didesnę atsakomybę skirti pačiam asmeniui. Remiantis Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimu, asmens teisė į pensiją turi būti saugoma ir ginama kartu su asmens teise į nuosavybę. Taigi galima sakyti, jog asmens teisė į pensiją yra tam tikra forma, nusakoma kaip asmens teisė į nuosavybę, kurios negalima paveldėti ar kitaip perleisti kitam asmeniui.

2.2 Valstybinio socialinio draudimo pensijos

1991 metais įsigaliojo Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymas, o 1995 metais, prasidėjus pensijų sistemos reformai, buvo priimtas ir Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo pensijų įstatymas, kuris pakeitė vis dar galiojusį sovietinį įstatymą dėl pensijų skyrimo ir mokėjimo tvarkos. Prasidėjus šiai reformai, teisė į pensiją buvo siejama su valstybinio socialinio pensijų draudimo laikotarpiu, o pensijos dydis buvo siejamas su asmens mokėtų valstybinio socialinio draudimo įmokų dydžiu. Pagal senąjį pensijų įstatymą visiems pensininkams pensijos buvo beveik vienodos (Tartilas, 2005, p. 83). Tačiau nuo 1995 m. sausio 1 d. pensijos tapo diferencijuotos, jos priklauso nuo žmogaus darbo užmokesčio ir stažo (Tartilas, 2005, p. 83). Ši pensijos sistemų reforma padėjo socialinės apsaugos sistemos teisės kūrimui ir tobulėjimui, nauja pensijų sistema buvo kuriama atsižvelgiant į kitų Europos Sąjungos valstybių pavyzdžius.

Valstybinio socialinio draudimo pensija – piniginės išmokos, kurios yra mokamos iš Valstybinio socialinio draudimo fondo. Šios išmokos yra mokamos asmenims, kurie atitinka Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo pensijų įstatyme numatytas sąlygas:

- 1) yra sulaukę nustatyto senatvės pensijos amžiaus,
- 2) turi minimalų socialinio pensijų draudimo stažą, nustatytą senatvės pensijai (minimalus stažas senatvės pensijai gauti – 15 metų) (Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymas, 1994).

Kartu su nauju Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymu buvo įtvirtinami ir nauji pokyčiai, susiję su amžiaus reikalavimais. Iki 1995 m. sausio 1 d. nustatytas senatvės pensijos amžius – 55 metai moterims ir 60 metų vyrams. Nuo 1995 m. sausio 1 d. senatvės pensijos amžius kasmet buvo didinamas moterims 4 mėnesiais per metus, vyrams – 2 mėnesiais per metus ir nuo 2009 m. sausio 1 d. buvo nustatytas 60 metų moterims ir 62 metai ir 6 mėnesiai vyrams. Priėmus Valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo pakeitimus, nuo 2012 m. kasmet senatvės pensijos amžius moterims didinamas 4 mėnesiais, vyrams – 2 mėnesiais, kol 2026 m. pasieks 65 m. ribą abiejų lyčių asmenims (Beliūnienė et al, 2014, p. 207).

Kita būtinoji sąlyga valstybinio socialinio draudimo pensijai gauti yra socialinio draudimo stažas. Iki 1995 m. sausio 1 d. būtinasis valstybinio socialinio pensijų draudimo stažas senatvės pensijai buvo nustatytas 20 metų moterims ir 25 metai vyrams (Tartilas, 2005, p. 88). Nuo 1995 m. sausio 1 d. minimalus valstybinio socialinio pensijų draudimo stažas senatvės pensijai yra 15 metų. Būtinasis valstybinio socialinio pensijų draudimo nuo

1995 m. sausio 1 d. stažas kasmet buvo didinamas vieneriais metais vyrams ir moterims, kol pasiekė 30 metų (Tartilas, 2005, p. 88). Toks sprendimas ir amžiaus kintamumas yra pagrįstas daugelio Europos Sąjungos valstybių pavyzdžiu. Remiamasi principu, kad socialinio draudimo įmokų mažėjo, o išmokų daugėjo.

Jei atkreipsime dėmesį į tai, jog absoliučiai visos moterys (ir gimdžiusios, ir negimdžiusios), palyginti su vyrais, turi amžiaus privilegiją, susijusią su pensijomis, tai kyla klausimas, ar nėra pažeidžiami šiuo atveju netgi du socialinės apsaugos principai: moterų ir vyrų lygybės principas ir socialinio solidarumo principas (Maculevičius, 2004, p. 3).

Valstybinės socialinio draudimo pensijos Lietuvoje yra šios:

1. Valstybinės socialinio draudimo senatvės pensijos;
2. Valstybinės socialinio draudimo netekto darbingumo pensijos;
3. Valstybinės socialinio draudimo našlių ir našlaičių (maitintojo netekimo) pensijos.

Teisę gauti valstybinę socialinio draudimo pensiją turi nuolatiniai Lietuvos Respublikos gyventojai, kurie įstatymo nustatytą laiką buvo privalomai draudžiami arba patys draudėsi valstybiniu socialiniu draudimu (Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymas, 1994).

Lietuvoje šiuo metu veikia valstybinių socialinio draudimo pensijų sistema, pagrįsta einamojo finansavimo principais (einamoji pensinio draudimo sistema), t.y. pensinio draudimo sistema, pagal kurią darbuotojų mokamos įmokos sudaro tų pačių metų pensijų finansavimo šaltinį (Bitinas et al, 2011 p. 172).

Vertėtų paminėti ir tai, jog nuo 2018 m. sausio 1 d. įsigaliojo nauja Socialinio draudimo pensijų įstatymo redakcija, kuria pertvarkyta pensijų sistema. Pakeista pensijų sandara, įvesti apskaitos vienetai ir nustatytos indeksavimo taisyklės. Remiantis Lietuvos Respublikos Valstybinio socialinio draudimo pensijų įstatymu, pensiją sudaro bendroji ir individualioji pensijos dalys. Individualios pensijos dalies apskaičiavimas reiškia tai, kiekvienas apdraustasis už sumokėtą per metus pensijų socialinio draudimo įmokų sumą tais metais įgyja tam tikrą apskaitos vienetų skaičių. Jei per metus nuo žmogaus atlyginimo priskaičiuotų pensijų socialinio draudimo įmokų individualiajai pensijos daliai suma lygi metinei pensijų įmokų sumai nuo vidutinio darbo užmokesčio, žmogus įgyja 1 apskaitos vienetą. Atitinkamai sumokėjus daugiau ar mažiau, įgyjamas proporcingai didesnis ar mažesnis apskaitos vienetų skaičius, bet per kalendorinius metus įgytų apskaitos vienetų skaičius negali būti didesnis kaip 5. Įgyti apskaitos vienetai sumuojami ir dauginami iš apskaitos vieneto vertės.

Taigi, galima teigti, jog valstybinės socialinio draudimo pensijos sudaro didžiąją dalį pensijos sistemos. Valstybinės socialinio draudimo pensijoms yra priskiriamos senatvės pensijos, invalidumo pensijos ir našlių bei našlaičių pensijos. Pensijų sistema yra pagrįsta socialinio solidarumo arba kartų solidarumo principu, asmenys, kurie dabar dirba, moka socialinio draudimo išmokas, iš kurių yra apmokos pensijos. Valstybinio socialinio draudimo pensijos yra mokamos įstatyme nustatytiems asmenims. Pagrindinės sąlygos, kad asmuo galėtų gauti valstybinio socialinio draudimo pensiją, yra tai, jog asmuo turi būti įstatymo nustatyta laiką draustas arba pats būtų draudęsis valstybiniu socialiniu pensijų draudimu.

2.3. Šalpos pensija

Šalpos išmokos – mėnesinės piniginės išmokos, skiriamos ir (ar) mokamos Lietuvos Respublikos šalpos pensijų įstatymo nustatytais sąlygomis ir tvarka (Lietuvos Respublikos Valstybinių šalpos išmokų įstatymas, 2016).

Šalpos išmokos – tai periodinės (mėnesinės) piniginės išmokos, skiriamos ir mokamos neįgaliems vaikams, nedarbingiems arba iš dalies darbingiems asmenims, senatvės pensijos amžių sulaukusiems asmenims, vaikams našlaičiams bei kitiems asmenims (Bitinas, 2008, p. 226).

Šalpos išmokų skyrimą ir mokėjimą reglamentuoja Lietuvos Respublikos šalpos įstatymas. Šalpa mokama iš valstybės biudžeto lėšų. Šių išmokų tikslas yra suteikti minimalų aprūpinimą nuolat Lietuvoje gyvenantiems asmenims (nepriklausomai nuo jų pilietybės), kuriems dėl jų neįgalumo, amžiaus arba dėl kitų įstatyme nurodytų aplinkybių suteikiama teisė į valstybės šalpos išmoką. Tokia pašalpa yra suteikia gyvybiškai svarbiems poreikiams patenkinti, nes asmuo dėl nurodytų aplinkybių neturi galimybės pats užsidirbti pinigų arba jų nepakanka minimaliam pragyvenimui, šeimos aprūpinimui.

Šalpos išmoka yra viena iš sudėtinių socialinės apsaugos pensijos rūšių. Ji skirstoma į šalpos neįgalumo pensiją, šalpos senatvės pensiją ir šalpos našlaičių pensiją.

Visos šalpos išmokos (išskyrus slaugos arba priežiūros (pagalbos) išlaidų tikslines kompensacijas) skiriamos ir mokamos tik tuo atveju, jei asmuo negauna ir neturi teisės gauti kitų pensijų dėl to, kad neatitinka joms skirti nustatytų reikalavimų arba šios pensijos yra mažesnės už nustatytas šalpos išmokas. Yra nustatytos išimties kai kurių kategorijų šalpos pensijų gavėjams, kurie kartu su šalpos pensija gali gauti valstybinę socialinio draudimo našlių arba našlaičių pensiją ir (arba) valstybinę našlaičių pensiją, bei šalpos kompensacijų gavėjams, kurie su šia kompensacija gali gauti valstybinę socialinio

draudimo našlių pensiją (Bitinas, p. 226). Slaugos arba priežiūros (pagalbos) išlaidų tikslinės kompensacijos skiriamos ir mokamos nepaisant to, kad asmuo gauna valstybinę socialinio draudimo ir (arba) valstybinę, užsienio valstybių pensiją (Bitinas, 2008 p. 227).

Pažymėtina, kad palankesnės šalpos pensijų skyrimo ir mokėjimo sąlygos yra nustatytos asmenims, kurie, įstatymo leidėjo požiūriu, negalėjo įgyti teisės gauti valstybinės socialinio draudimo pensijos dėl objektyvių (pateisinamų) priežasčių (Bitinas, p. 227). Šiems asmenims nustatyti didesni šalpos pensijų dydžiai, palankesnės jų skyrimo ir mokėjimo sąlygos (Bitinas, p. 227). Tokiais asmenimis laikomi neįgalūs vaikai, asmenys, pripažinti nedarbingais arba iš dalies darbingais iki jiems sukankant 24 metus (atskiris atvejais – iki 26 metų), asmenys (tėvai (įtėviai), globėjai), kurie ne mažiau nei 15 metų slaugė namuose neįgaliuosius, kuriems nustatytas specialusis nuolatinės slaugos arba nuolatinės priežiūros (pagalbos) poreikis, taip pat motinos, kurios pagimdė ir išaugino penkis ir daugiau vaikų.

Taigi, apibendrinant galima teigti, kad šalpos pensija nuo valstybinio socialinio draudimo pensijos skiriasi tuo, jog ji yra mokama asmenims, kurie neturi teisės į valstybinio socialinio draudimo pensiją. Šios išmokos tikslas yra suteikti minimalias pajamas asmenims, kurie dėl įstatyme nustatytų atvejų patys sau negali suteikti minimalaus pragyvenimo. Skirtingai nei valstybinio socialinio draudimo pensija, ši pensija yra mokama tiksliniai asmenų grupei, t. y. asmenims, kurie dėl įstatyme nustatytų aplinkybių turi teisę į šią socialinę garantiją. Šalpos pensijos išmoka ir jos dydis nepriklauso nuo asmens turimų lėšų. Šalpos išmoka yra kategorinė, ji yra periodinė fiksuoto dydžio išmoka ir gali būti mokama tiek terminuotu, tiek neterminuotu laikotarpiu.

2.4. Valstybinės pensijos

Be Lietuvos Respublikos socialinio draudimo pensijų įstatymo, nuo 1995 m. taip pat įsigaliojo keli papildomi pensijų įstatymai. Juose numatytos valstybinės pensijos nukentėjusiems asmenims, kariškiams, policininkams, mokslininkams ir nusipelnusiems asmenims. Be to, socialinio draudimo našlių pensijos taip pat buvo mokamos kartu su senatvės arba invalidumo pensijomis.

Valstybinės pensijos – tai ilgalaikės, periodinės išmokos, skirtos materialiam aprūpinimui asmenų, įvardytų Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatyme. Šios pensijos nuo kitų pensijų skiriasi ir yra išskiriamos tuo, jog jos yra mokamas iš Lietuvos Respublikos valstybės biudžeto.

Valstybinė pensija mokama ne visiems asmenims, o tik tiems, kuriems yra numatyta ją skirti ir kurie įvardyti 1994 m. gruodžio 22 d. Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatyme, t. y. Respublikos Prezidento sutuoktiniui, aukščiausiems valstybės pareigūnams, kariams, mokslininkams, teisėjams, Lietuvos Respublikos piliečiams, ypač nusipelnusiems Lietuvai ginant valstybės nepriklausomybę, teritorijos vientisumą ir konstitucinę santvarką, labiausiai pasižymėjusiems pasipriešinimo 1940 – 1990 metų okupacijos dalyviams, ginkluoto pasipriešinimo (rezistencijos) dalyviams – kariams savanoriams, motinoms (įmotėms), tėvams (įtėviams) išauginusiems ir gerai išauklėjusiems (ne mažiau kaip iki 8 metų) 5 ir daugiau vaikų (Tartilas, 2005, p. 111).

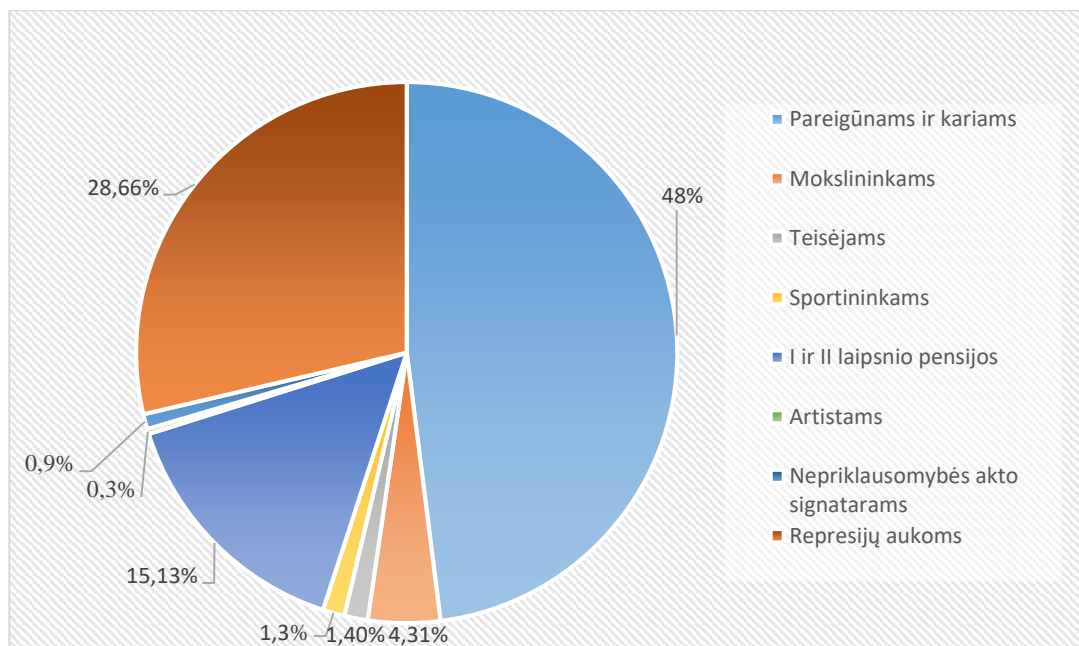
Lietuvos Respublikoje šiuo metu iš valstybės biudžeto mokamos šios valstybinės pensijos:

- 1) Lietuvos Respublikos pirmojo ir antrojo laipsnių valstybinės pensijos;
- 2) nukentėjusiųjų asmenų valstybinės pensijos;
- 3) pareigūnų ir karių valstybinės pensijos;
- 4) mokslininkų valstybinės pensijos;
- 5) teisėjų valstybinės pensijos;
- 6) Lietuvos Respublikos Prezidento sutuoktinio valstybinė pensija (Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatymo Nr. I-730 1 straipsnio pakeitimo įstatymas, 2016, TAR. 20667).

Skiriamos šios 4 rentos:

- 1) Respublikos Prezidento valstybinė renta (Lietuvos Respublikos Prezidento valstybinės rentos įstatymas, 2006);
- 2) rentos buvusiems sportininkams (Lietuvos Respublikos kūno kultūros ir sporto įstatymas, 2008);
- 3) Lietuvos Nepriklausomybės akto signatarų valstybinės rentos (Lietuvos Respublikos Nepriklausomybės Akto signatarų ir Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio Tarybos 1949 m. vasario 16 d. deklaracija pasirašiusių asmenų statuso įstatymas, 2003);
- 4) artistų renta (Lietuvos Respublikos teatrų ir koncertų įstaigų įstatymas, 2004).

3 paveikslas. Lietuvoje valstybinėms pensijoms skirtų lėšų pasiskirstymas

Šaltinis. Sudaryta autorės, remiantis: Talino mokslininkų Laurio Leppiko ir Magno Piiritso 2018 m. atlikta statistinė analizė.

Vertinant pateiktą diagramą galima pastebėti, kokios valstybinės pensijos užima didžiausią dalį valstybinių pensijų sistemoje. Pareigūnų ir karių valstybinės pensijos sudaro beveik pusę valstybinių pensijų sistemos.

Vertėtų paminėti tai, jog Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatymas reglamentuoja Lietuvos Respublikos Prezidento sutuoktinio valstybinę pensiją, Lietuvos Respublikos pirmojo ir antrojo laipsnio valstybinę pensiją, nukentėjusiųjų asmenų valstybinę pensiją. Kitų asmenų pensijas reglamentuoja specialieji įstatymai. Pareigūnų ir karių valstybinių pensijų skyrimą reglamentuoja Lietuvos Respublikos pareigūnų ir karių valstybinių pensijų įstatymas. Mokslininkų valstybinių pensijų skyrimą reglamentuoja Lietuvos Respublikos mokslininkų valstybinių pensijų laikinasis įstatymas. Teisėjų valstybinių pensijų skyrimą reglamentuoja Lietuvos Respublikos teisėjų valstybinių pensijų įstatymas.

Asmeniui, kuris turi teisę gauti kelias valstybines pensijas, jo paties pasirinkimu mokama viena pensija. Ši taisyklė nėra taikoma tik valstybinei našlių ir našlaičių pensijai, kuri gali būti mokama kartu ir su kita priklausoma valstybine pensija.

Šios valstybinės pensijos ir valstybinių pensijų įstatymas sulaukė daug kritikos. Pagrindinis kritikos motyvas yra tai, kad šio tipo pensijos suvokiamos kaip privilegijos. Motyvuojama, kad panašaus tipo pensijų nėra Europos Sąjungoje, į kurią integravomės (Tartilas, 2005, p. 112).

2007 m. spalio 22 d. nutarime Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas konstatavo, kad nustatant, kokiems asmenims skiriama ir mokama valstybinė pensija, valstybinės pensijos skyrimo ir mokėjimo pagrindus bei sąlygas, taip pat šios pensijos dydžius, privalu paisyti konstitucinio socialinės darnos imperatyvo, teisingumo, protingumo bei proporcingumo principų. Valstybinės pensijos skyrimas ir mokėjimas neturi tapti privilegija (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2007 m. spalio 22 d. nutarimas). Tačiau yra autorių, kurie savo darbuose teigia, kad valstybinė pensija yra privilegija.

Nagrinėjant tai, ar šios valstybinės pensijos nėra tam tikros privilegijos, vertėtų paminėti J. Maculevičiaus poziciją, minint tai, jog specialų pensinį aprūpinimą šiandien gauna pareigūnai, teisėjai, prokurorai, mokslininkai (Maculevičius, 2004, p. 8). Įdomiausia yra tai, kad įstatymų leidėjas teisę į papildomą aprūpinimą pareigūnams suteikia nebūtinai kaip lengvatą, susijusią su padidinta tarnybos rizika (Maculevičius, 2004, p. 8). Neaišku, kuo ypatingas ir pavojingas prokurorų teisinis darbas, kad jiems būtų numatytos specialios pensijų lengvatos (Maculevičius, 2004, p. 8). Ne mažiau klausimų kyla ir dėl pirmojo ir antrojo laipsnio valstybinių pensijų, nukentėjusių asmenų pensijų, mokslininkų pensijų, turint omenyje nuolatinį pensininkų, gaunančių šias pensijas, skaičiaus augimą (Maculevičius, 2004, p. 8). Atrodo, kad šiuo atveju įstatymų leidėjas, užuot kūręs universalias schemas, leidžiančias suvienodinti pensinio aprūpinimo sąlygas kuo didesniai kiekiui asmenų, o lengvatas suteikti tik labai siauram pensininkų skaičiui, pasuko visai kitu keliu, t. y. kuria diferencijuotas specialaus pensinio aprūpinimo schemas (Maculevičius, 2004, p. 8).

Su šia kritika iš dalies galima sutikti, tačiau reiktų įvertinti tai, kad visos valstybės turi skirtingus pensijų modelius ir socialinė apsaugos teisė gali skirtis. Vertėtų paminėti ir J. Tartilo poziciją. Jo teigimu, socialinės apsaugos teisė kiekvienoje valstybėje yra individuali, kiekviena valstybė turi priimti sau tinkamiausią modelį, o ne sekti kitų valstybių pavyzdžiu. Kiekviena valstybė skiriasi savo politine santvarka, ekonomika, demografinė situacija, pramonės išsivystymo laipsniu, gamtiniais išteklių, geopolitine padėtimi ir t.t., o šie skirtumai ir lemia skirtingus įstatymus ir skirtingas socialinės apsaugos modelius (Tartilas, 2015, p. 112). Taip pat ekspertai atkreipia dėmesį į skirtingą atskirų rūšių valstybinių pensijų teisinį reglamentavimą. Tikėtina, kad toks skirtingas reglamentavimas – skirtingi baziniai dydžiai, išmokų apskaičiavimo principai, skyrimo ir mokėjimo sąlygos – nedera su socialinio teisingumo ir proporcingumo principais (Tartilas, 2015, p. 112). Daugelio Vakarų Europos šalių, kuriose nebuvo represijų, trėmimų, žmonėms gali būti nesuprantamas valstybinių nukentėjusių asmenų pensijų skyrimas, o

kitose šalyse, kuriose gyvenimas nebuvo sukrėstas okupacijos kataklizmu, keistokai atrodys pirmojo ar antrojo laipsnio pensijų skyrimas asmenims, aktyviai dalyvavusiems atkuriant nepriklausomybę ir demografiją (Bitinas et al, 2011, p. 191). Ekonomisto Artūro Meliano nuomone, dabar galiojanti valstybinių pensijų sistema yra ydinga ir nesuderinama su pensijos, kaip draudimo nuo socialinės rizikos, samprata. Valstybinių pensijų skyrimo tvarka leidžia proteguoti neadekvačius politinius sprendimus, remtis partiškumo principu skiriant šias pensijas. Artūro Meliano teigimu, užuot gavę pensijas, nusipelnę asmenys turėtų būti apdovanojami valstybiniais apdovanojimais bei vienkartinėmis premijomis. Pažymėtina, kad valstybinių pensijų sistema ydinga dar ir dėl kitų priežasčių – didžiausia problema yra ta, kad nėra aiškiai apibrėžtų kriterijų, remiantis kuriais vieniems ar kitiems asmenims skiriamos valstybinės pensijos. Ar asmuo yra nusipelnęs gauti valstybinę pensiją ar ne, sprendžiama remiantis labiau subjektyviais motyvais, kas sukelia socialinę konfliktą visuomenėje.

Nagrinėjant valstybinių pensijų reglamentavimą, klausimų kelia šių pensijų neapibrėžtumas. Šios pensijos yra neįmokinės, finansuojamos iš valstybės biudžeto, skirtos atskiroms kategorijoms asmenų, iš dalies susietos su kai kuriomis socialinėmis rizikomis, kai kurios turi individualaus vertinimo pobūdį, jų paskirtis labai specifinė (Petrylaitė V., 2008, p. 89).

Valstybinių pensijų pagrindinis skirtumas nuo socialinio draudimo pensijų yra tas, kad jos mokamos ne kaip visuomenės atsilyginimas asmeniui už tai, kad jis savo darbingą amžių dirbo ir savo mokesčiais išlaikė nedirbančius, bet kaip tam tikra visuomenės padėka, atsidėkojimas už šio asmens nuopelnus valstybei kultūros, meno, mokslo, politikos, sporto ir kitose srityje (Vaičaitis, 2010, p. 38). Valstybinė pensija Lietuvoje taip pat gali būti mokama kaip socialinė garantija asmenims, ėjusiems svarbias valstybines pareigas (pvz., buvusiems teisėjams), siekiant užtikrinti jų nepriklausomumą nuo pašalinės įtakos, ar asmenims, kurių darbas buvo susijęs su papildoma rizika (pvz., statutiniams tarnautojams) (Vaičaitis, 2010, p. 38). Taip pat vertėtų paminėti, jog valstybinės pensijos yra mokamas asmenims, kurie yra nurodyti įstatyme, t. y. mokama asmenims, kurie užėmė tam tikras pareigas arba už tam tikrus nuopelnus Lietuvai, tuo tarpu valstybinio socialinio draudimo pensijos yra mokamas nepriklausomai nuo to, ką asmuo dirbo. Valstybinio socialinio draudimo išmokos yra mokamos asmenims, kuriems yra sukakęs įstatyme nustatytas amžius ir turi įstatyme nustatytą stažą.

Lietuvos pensijų sistemos vystymosi ilgalaikių tendencijų bei joje numatytų pokyčių įtakos Lietuvos viešųjų finansų tvarumo tyrimo ataskaitoje yra pateiktos kelios problemos, susijusios su valstybinėmis pensijomis.

1. Valstybinių pensijų paskirtis nevienareikšmė, išmokos dubliuojamos su socialinio draudimo išmokomis. Kad tai būtų išspręsta, reiktų išgyninti valstybinių pensijų paskirtį, išgyninti nuostatą atsisakyti privilegijų, išspręsti išmokų dubliavimosi problemas (Lietuvos pensijų sistemos vystymosi ilgalaikių tendencijų bei joje numatytų pokyčių įtakos Lietuvos viešųjų finansų tvarumo tyrimo ataskaita, 2011). Valstybės tikslas turėtų būti aiškiai išdėstyti ir nustatyti valstybinių pensijų gavėjų ratą. Remiantis šia ataskaita yra siūloma integruojant valstybines pensijas ir šalpos išmokas į socialinio draudimo sistemą apibrėžti derinimo su kitomis išmokomis taisykles. Lietuvos Respublikos Seimo nutarime dėl valstybinio socialinio draudimo ir pensijų sistemos pertvarkos gairių patvirtinimo taip pat yra siūloma valstybines pensijas įtraukti į bendrąją valstybinio socialinio draudimo ir antrosios pakopos privačių kaupiamųjų pensijų sistemą (Lietuvos Respublikos Seimo nutarimas dėl valstybinio socialinio draudimo ir pensijų sistemos pertvarkos gairių patvirtinimo, 2011).

2. Išlaidos valstybinėms pensijoms ir šalpos išmokoms bei gavėjų ratas yra linkę didėti. Kad tai išspręstume, reiktų siaurinti valstybinių pensijų gavėjų ratą, atsisakyti kai kurių valstybinių pensijų, kurios kelia daugiausiai diskusijų dėl to, ar tai tikrai nėra per daug privilegijuota pensija, racionalizuoti gavėjų ratą (Lietuvos pensijų sistemos vystymosi ilgalaikių tendencijų bei joje numatytų pokyčių įtakos Lietuvos viešųjų finansų tvarumo tyrimo ataskaita, 2011).

Tiek Lietuvos pensijų sistemos vystymosi ilgalaikių tendencijų bei joje numatomų pokyčių įtakos Lietuvoje finansų tvarumui tyrimo ataskaitoje, tiek Lietuvos Respublikos Seimo nutarime dėl valstybinio socialinio draudimo ir pensijų sistemos pertvarkos gairių patvirtinimo yra siūloma valstybines pensijas įtraukti į socialinio draudimo pensijų sistemą. Tuomet išnyktų prieštaringos nuomonės dėl to, kad šios pensijos privilegijuotos, taip pat būtų aiškus šių pensijų tikslas. Tačiau valstybinių (pareigūnų) pensijų integravimas į socialinio draudimo sistemą pareikalautų didelių išankstinių (iki sulaukiant pareigūnams pensinio mažiaus) valstybės biudžeto išlaidų arba sumažėtų pareigūnų neto atlyginimas (Lietuvos pensijų sistemos vystymosi ilgalaikių tendencijų bei joje numatytų pokyčių įtakos Lietuvos viešųjų finansų tvarumo tyrimo ataskaita, 2011). Todėl bet koku atveju norint integruoti valstybines pensijas į valstybinio socialinio draudimo sistemą vertėtų apvarstyti visų valstybinių pensijų gavėjų ratą. Galbūt, padidinus pareigūnų ir karių darbo stažą, atsirastų galimybė šias pensijas įtraukti į valstybinio socialinio draudimo sistemą arba pareigūnų ir karių pensijas palikti specializuotas ir vis dėlto taikyti kitokią reglamentavimą.

Trečioje darbo dalyje analizuojamas klausimas, susijęs su pareigūnų darbo stažu. Šiai asmenų grupei yra taikomas tik minimalus darbo stažas, todėl vertinant, ar tikslinga valstybines pensijas perkelti į valstybinio socialinio draudimo pensijų sistemą, reikia įvertinti visus valstybinių pensijų gavėjus, taip pat sukurti sistemą, kuria remiantis būtų suteikiamos papildomos socialinės garantijos nukentėjusiems asmenims ir pirmojo ir antrojo laipsnio valstybinių pensijų gavėjams.

Valstybinių pensijų schemos tobulinimas:

- neplėsti nukentėjusiųjų asmenų valstybinių pensijų gavėjų grupių;
- valstybines pensijas ir rentas suskirstyti į skiriamas pagal profesiją (mokslininkai, pareigūnai ir kariai, teisėjai, sportininkai, artistai ir kt.) ir statusą (daugiavaikės motinos, garbės donoriai, pasipriešinimo okupacijoms (rezistencijos) dalyviai - kariai savanoriai ir laisvės kovų dalyviai ir kt.);

- išmokas, mokamas atskirų profesijų asmenims, kaip papildomas garantijas įtraukti į bendrą socialinio draudimo pensijų sistemą;

- sudaryti galimybę gauti išmokas iki nustatyto pensinio amžiaus (pvz., kariams ar policijos pareigūnams, kurių draudėjas – valstybė), mokant pensijų socialiniam draudimui iš valstybės biudžeto didesnes įmokas;

- pakeisti paskirtų valstybinių pensijų ir rentų mokėjimo tvarką draudžiamųjų pajamų turintiems asmenims;

- pensijų sistemoje nustatyti didesnę skatinimą asmenims, auginantiems vaikus (Lietuvos Respublikos seimo nutarimas dėl valstybinio socialinio draudimo ir pensijų sistemos pertvarkos gairių patvirtinimo, 2011)

Kaip galime pastebėti, visos gairės, kaip galima būtų tobulinti valstybinių pensijų sistemą, buvo sukurtos 2011 m., tačiau per 10 metų ši valstybinių pensijų sistema nelabai pakito, vis yra įtraukiami nauji asmenys, kurie turi teisę į valstybines pensijas. Pavyzdžiui, 2016 m., kai buvo įvesta Lietuvos Respublikos Prezidento sutuoktinio valstybinė pensija, ji pakeitė Lietuvos Respublikos prezidento našlių rentą, tačiau vis tiek valstybinių pensijų sistema buvo papildyta nauja valstybine pensija.

Taigi, galima daryti išvadą, kad valstybinė pensija yra socialinės apsaugos dalis, kuri yra mokama įstatyme nustatytiems asmenims. Pagrindinis valstybinės pensijos skirtumas nuo kitų pensijų yra tai, jog valstybinės pensijos yra mokamos iš Lietuvos Respublikos valstybės biudžeto. Valstybinės pensijos yra reglamentuojamos Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatymu, taip pat specialiaisiais įstatymais. Valstybei kyla pareiga pensinio aprūpinimo santykiuose laikytis teisėtų lūkesčių apsaugos ir teisinio tikrumo konstitucinių principų. Valstybinės pensijos yra kritikuojamos, nes yra tiek mokslininkų,

tieki asmenų, kurie valstybinių pensijų skyrimą laiko tam tikromis privilegijomis, nes šios pensijos yra mokamos už ypatingus nuopelnus ir yra išskiriamos tam tikros asmenų grupės. Valstybinės pensijos yra socialinės apsaugos dalis, taip pat viena iš pensijų dalių, kuri užtikrina socialinę apsaugą įstatyme nustatytiems asmenims. Asmens konstitucinė teisė įstatymų nustatytais atvejais gauti senatvės pensiją yra viena svarbiausių socialinių teisių.

3. VALSTYBINIŲ PENSIJŲ RŪŠIŲ REGLAMENTAVIMO YPATUMAI

3.1. Lietuvos Respublikos pirmojo ir antrojo laipsnio valstybinės pensijos

Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, aiškindamas valstybines pensijas reglamentuojančias įstatymų normas, yra išaiškinęs, kad vienais atvejais valstybinės pensijos (kurios, kaip minėta, nėra tiesiogiai įvardytos Lietuvos Respublikos Konstitucijoje) yra skiriamos už tam tikrą tarnybą, kitais atvejais – už nuopelnus Lietuvos valstybei ar kaip kompensacija nukentėjusiesiems asmenims (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Tesimo 2007 m. spalio 22 dienos nutarimas).

Teisę gauti Lietuvos Respublikos pirmojo arba antrojo laipsnio valstybinę pensiją turi Lietuvos Respublikos piliečiai, labiausiai pasižymėję pasipriešinimo 1940 – 1990 metų laikotarpiu, taip pat motina (įmotė) arba tėvas (įtėvis), išauginę ne mažiau kaip iki aštuonerių metų 5 ir daugiau vaikų (Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatymas, 1994). Motinai, tėvui, įtėviui ar įmotei šiuo atveju svarbus ne tik gausus vaikų skaičius, o jų geras paruošimas gyvenimui moraliniu – visuomeniniu požiūriu. Kad asmuo galėtų gauti pirmojo arba antrojo laipsnio pensiją, asmuo turi būti sulaukęs Valstybinio socialinio draudimo pensijų įstatyme nustatyto senatvės pensijos amžiaus arba pripažintas I arba II grupės invalidumas.

Teisę gauti pirmojo arba antrojo laipsnio valstybinę pensiją turi aukščiausieji šalies pareigūnai. Asmenims, buvusiems Lietuvos Respublikos Seimo Pirmininku, Ministru Pirmininku, Aukščiausiojo Teismo pirmininku, Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo pirmininku, skiriama pirmojo laipsnio valstybinė pensija, jeigu sukanka senatvės pensijos amžius arba yra pripažinti nedarbingais ar iš dalies darbingais, netekus 60 procentų ir daugiau darbingumo, taip pat nebuvo atleisti apkaltos tvarka arba po pasitraukimo iš pareigų nebuvo teisti už tyčinio nusikaltimo padarymą (Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatymas, 1994).

Pirmojo laipsnio valstybinė pensija skiriama ginkluoto pasipriešinimo (rezistencijos) dalyviams – kariams savanoriams, taip pat ši pensija yra skiriama olimpinių žaidynių prizininkams, parolimpinių žaidynių prizininkams, kurčiųjų žaidynių prizininkams, į parolimpinių ar kurčiųjų žaidynių programą įtrauktos sporto šakos rungties pasaulio čempionams. Kad asmuo gautų pirmojo laipsnio valstybinę pensiją, yra svarbus laimėtas aukso medalis.

Antrojo laipsnio valstybės pensija taip pat suteikiama asmenims už neatlygintą kraujo donorystę. Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatymo 4 straipsnio 3 punkte yra numatyta, kad nuo 2008 m. sausio 1 d. gauti Lietuvos Respublikos antrojo laipsnio

valstybinę pensiją turi asmenys, kuriems teisės aktų nustatyta tvarka suteiktas donoro vardas. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1999 m. balandžio 8 d. nutarimu dėl garbės donoro vardo suteikimo tvarkos patvirtinimo garbės donoro vardas suteikiamas donorui, ne mažiau kaip 40 kartų neatlygintinai davusiam kraujo ar 200 kartų – plazmas ir ne mažiau kaip 10 metų aktyviai dalyvavusiam nemokamos donorystės veikloje. Lietuvos Respublikos kraujo donorytės įstatymo 7 straipsnio 1 dalies 9 punkte numatyta, jog garbės donoro vardas suteikiamas Vyriausybės nustatyta tvarka (Lietuvos Respublikos kraujo donorytės įstatymas, 1996). Taigi, galime pastebėti, jog valstybinė pensija yra mokama ir už tam tikrą pagalbą, t. y. prisidėjimą prie sveikatos apsaugos sistemos ir neatlygintą kraujo donorytę.

Galime pastebėti, jog pirmojo ir antrojo laipsnio pensijos yra skiriamos asmenims, kurie yra ypač nusipelnę Lietuvai. Asmenys, turintys teisę gauti pirmojo ir antrojo laipsnio valstybinę pensiją, yra tie, kurie užėmė valstybei svarbias pareigas ir taip prisidėjo prie valstybės gerovės, pavyzdžiui, Lietuvos Respublikos Aukščiausiojo Teismo pirmininkas arba Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo pirmininkas, taip pat asmenys, kurie Lietuvai sudėtingu metu prisidėjo prie Lietuvos valstybės išsaugojimo, t. y. kariams, savanoriams, kurie dalyvavo ginkluotame pasipriešinime. Taip pat pirmojo ir antrojo laipsnio valstybinę pensiją turi teisę gauti asmenys, kurie garsina valstybės vardą, t. y. asmenys, kurie laimėjo aukščiausius apdovanojimus olimpinėse žaidynėse.

Nors sąrašas pirmojo ir antrojo valstybinių pensijų asmenų gana platus, jame nurodyti subjektai skiriami pagal aiškiai apibrėžiamus ir įvertinamus kriterijus. Sveikintinas dalykas yra tas, kad nuo 2011 m. sausio 1 d. buvo atsisakyta dar vienos šios pensijos gavėjų grupės – tai yra asmenys, ypač nusipelnę Lietuvai kuriant bei plėtojant jos valstybingumą, ūkį, kultūrą, mokslą, meną ir sportą, ginant valstybės nepriklausomybę, teritorijos vientisumą ir konstitucinę santvarką (Anduškevičius et al. 2015, p. 344). Būtent atsižvelgiant į tai, kad valstybinės pensijos gali suteikti nepagrįstų privilegijų ir dėl to pažeisti socialinio teisingumo bei proporcingumo principus, buvo atsisakyta tos asmenų grupės, kuriai valstybinės pirmojo ar antrojo laipsnio pensijos buvo skiriamos nesant aiškių įstatyme įtvirtintų kriterijų (Anduškevičius et al. 2015, p. 344). Tačiau, vertinant tai, kad buvo atsisakyta kai kurių pirmojo ir antrojo laipsnio valstybinių pensijų, subjektų ratas vis viena liko platus. Reiktų vertinti klausimą, ar tikrai visiems šiems subjektams turėtų būti mokama valstybinė pensija, ar už nuopelnus negalima būtų atsidėkoti kitomis priemonėmis.

Dėl pirmojo ir antrojo valstybinių pensijų gavimo yra keliamos kelios problemos. Pirmoji tai, jog tokia pirmojo ir antrojo valstybinių pensijų gavimo samprata nėra suderinama su pensijos samprata. Šios pensijos yra skiriamos už tam tikrus nuopelnus

šaliai. Kyla klausimas, ar tikrai nuopelnai valstybei turėtų būti socialinės apsaugos dalis, ar valstybė neturėtų tam tikriems asmenims suteikti apdovanojimo, premijos ar tam tikros vienkartinės išmokos. Socialinės apsaugos tikslas yra apsaugoti asmenis, netekusius darbo, užtikrinti socialinę paramą šeimoms, teisę į senatvės pensiją, invalidumo pensiją. Pensija yra viena iš socialinės apsaugos garantijų, bet ar valstybinę pensiją, kuri yra suteikiama asmeniui už tam tikrus nuopelnus, galime laikyti socialinės apsaugos dalimi? Remiantis Lietuvos socialinių tyrimų centro tyrimo „Pensijų skaičiavimo būdo analizė ir valstybinių pensijų reformos koncepcijos baigiamąja ataskaita“, galima teigti, kad valstybė turėtų siūlyti ateityje nebenaudoti pensijų apdovanojimo tikslais (Pensijų skaičiavimo būdo analizė ir valstybinių pensijų reformos koncepcija, 2012). Valstybei buvo siūloma nebeplėsti valstybinių pensijų sistemos, bet šios pensijos reglamentavimas kinta kiekvienais metais. 2013 m. skyrimo tvarka buvo papildyta remiantis Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatymo 4 straipsnio papildymo įstatymu. Į pirmojo ir antrojo laipsnio valstybinių pensijų skyrimo sistemą buvo įtraukiami asmenys, kuriems teisės aktų nustatyta tvarka paskirta Lietuvos nacionalinė kultūros ir meno premija. Taigi, kaip jau buvo minėta anksčiau, dėl valstybinių pensijų skyrimo kyla daug diskusijų, ar šios pensijos nėra privilegija. Vertėtų kelti klausimą, ar tikrai valstybei dar reikia plėsti asmenų, gaunančių valstybines pensijas, ratą. Valstybė turėtų suteikti šiems asmenims atsidėkojimą kitokia forma, taip pat būtų tikslinga šias pensijas įtraukti į valstybinio socialinio draudimo pensijas, o asmenims už nuopelnus suteikti apdovanojimą ar premiją. Taip valstybė išvengtų kritikos, jog šiems asmenims yra suteikiamos tam tikros privilegijos.

Motynomis, išauginusioms didelį skaičių vaikų, būtų galima mokėti padidintą numatomą nacionalinę pensiją. Tai būtų kompensacija už prarastas galimybes įgyti teisę į didesnę socialinio draudimo pensiją dėl ribotų galimybių sukaupti ilgesnį draudimo stažą, palyginti su motinomis, kurios augina mažesnę skaičių vaikų (Pensijų skaičiavimo būdo analizė ir valstybinių pensijų reformos koncepcija, 2014). Remiantis Lietuvos Respublikos Seimo nutarimo dėl valstybinio socialinio draudimo ir pensijų sistemos pertvarkos gairių patvirtinimo, yra siūloma pensijų sistemoje nustatyti didesnę skatinimą asmenims, auginantiems vaikus. Tačiau ar nebūtų tikslinga šias pensijas įtraukti į valstybinio socialinio draudimo pensijų sistemą, skiriant papildomas pajamas už tai, jog asmuo neturėjo galimybės sukaupti didesnę socialinio draudimo pensiją.

Vertėtų panagrinėti kaip kinta valstybinių pensijų įstatymas. Nuo 1997 m. gruodžio 17 d. Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatyme buvo numatyta, jog valstybines pensijas turi teisę gauti motinos, pagimdžiusios, išauginusios ir gerai išauklėjusios 10 ir daugiau vaikų. Įstatymo leidėjas 2005 metais pakoregavo šį įstatymą Lietuvos Respublikos

neįgaliųjų socialinės integracijos įstatymo, Valstybinių pensijų įstatymo, Mokslininkų valstybinių pensijų laikinojo įstatymo, Valstybinių socialinio draudimo senatvės pensijų išankstinio mokėjimo įstatymo, Teisėjų valstybinių pensijų įstatymo, Pensijų kaupimo įstatymo, Lietuvos nepriklausomybės akto signatarų statuso įstatymo pakeitimo ir papildymo įstatymas, kuriuo buvo numatyta, valstybinę pensiją turi teisę gauti motinos, pagimdžiusios ir išauginusios iki aštuonerių metų bei gerai išauklėjusios septynis ir daugiau vaikų. Kaip galime pastebėti, bėgant laikui vaikų skaičius, minimas įstatyme, yra mažinamas, taip pat yra nurodomas amžius, kad tinkamai išauklėti vaikai turi būti iki aštuonerių metų. Tačiau įstatyme nėra nurodyta, kad tokią pačią teisę turi įmotės, kurios vaikus įsivaikino, nes, kaip žinome, būna daug atvejų, jog asmenys įsivaikina vaikus ir juos puikiai paruošia gyvenimui. 2009 metais ši įstatymo nuostata taip pat buvo pakoreguota ir buvo numatyta, jog Lietuvos Respublikos antrojo laipsnio valstybinę pensiją turi gauti motinos, pagimdžiusios (įsivaikinusios) penkis ir daugiau vaikų, išauginusios juos iki aštuonerių metų ir gerai išauklėjusios. Taip buvo pataisyta klaida, jog valstybinę pensiją turi teisę gauti tik motinos, kurios pagimdė penkis ir daugiau vaikų. Tačiau įstatyme vis dar nebuvo numatyta, kad tokią pačią valstybinę pensiją turi teisę gauti tėvas arba įtėvis. Tai galėtume traktuoti kaip diskriminaciją, nes yra numatomas skirtingas moters ir vyro traktavimas lyties pagrindu. Lietuvos Respublikos moterų ir vyrų lygių galimybių įstatymo 3 straipsnis nustato, kad valstybės ir savivaldybių institucijos ir įstaigos pagal kompetenciją privalo užtikrinti, kad visuose jų rengiamuose ir priimamuose teisės aktuose būtų įtvirtintos lygios moterų ir vyrų teisės (Lietuvos Respublikos moterų ir vyrų lygių galimybių įstatymas, 1999). 2017 metais buvo priimtas Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatymo 4, 5 ir 6 straipsnio pakeitimo įstatymas, kuris ištaisė įstatymo klaidą ir buvo numatyta, kad teisę į valstybinę pensiją turi motina (įmotė) arba tėvas (įtėvis), išauginę penkis ir daugiau vaikų. Taigi, galime pastebėti, jog nuo 1997 m., kuomet buvo priimtas įstatymas, prireikė dvidešimties metų, kad ši įstatymo nuostata suteiktų lygias galimybes motinai, tėvui, įmotei ar įtėviui į valstybinę pensiją. Tai, kad įstatymo nuostata buvo keista daug kartų, galime daryti išvadą, jog įsigaliojus įstatymui nebuvo gerai suformuota norma ir nebuvo pritaikytos lygios asmenų teisės ir galimybės.

Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatyme buvo numatytas maksimalus pirmojo ir antrojo laipsnio pensijų, skiriamų per metus, skaičius. Per metus negali būti skirta daugiau kaip 15 pirmojo laipsnio valstybinių pensijų bei 30 antrojo laipsnio valstybinių pensijų (Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatymas, 1994). Pirmojo ir antrojo laipsnio valstybinės pensijos yra skiriamos asmenims, kurie atitinka įstatyme numatytus reikalavimus, o jeigu per metus tokių asmenų būtų daugiau nei 30, kurie turi

teisę gauti antrojo laipsnio valstybinę pensiją, kaip tuomet būtų nuspręsta, jog būtent 30 asmenų turi teisę gauti numatytą pensiją, o visi kiti neturi, nes įstatymas turi suteikti vienodas galimybes įstatyme numatytiems asmenims gauti šią pensiją. Kyla klausimas, ar tokiu atveju nebūtų pažeidžiamas asmenų lygiateisiškumo principas. Kokiais kriterijais tuomet vadovautųsi valstybinių pensijų skyriaus komisija? Lietuvos pensijų sistemos vystymosi ilgalaikių tendencijų bei joje numatomų pokyčių įtakos Lietuvos viešųjų finansų tyrimo ataskaitoje buvo siūloma, kad reikia laikytis metinio skyrimo limito. Tačiau supratus, kad taip gali būti pažeidžiamas lygiateisiškumo principas, ši įstatymo nuostata buvo panaikinta. Šiuo metu įstatyme yra numatyta tik tai, jog šias pensijas skiria komisija. Apie asmenų skaičius nebėra kalbama.

Išanalizavus, kaip keičiasi pirmojo ir antrojo laipsnio valstybinių pensijų įstatymo normos, galima pastebėti, jog ši socialinės apsaugos dalis yra nuolat kintanti ir besiformuojanti. Valstybinės pensijos, atsižvelgiant į tai, kad kai kurios įstatymo normos buvo priimtoms netinkamai arba neatsižvelgiant į tai, jog gali būti pažeidžiamos tam tikros asmenų teisės, keičiasi ir kiekvienais metais ši sistema tobulėja, tačiau vis dar yra per didelis asmenų, turinčių teisę į šias pensijas. Šias valstybines pensijas vertėtų integruoti į valstybinio socialinio draudimo pensijų sistemą.

Taigi, galima pastebėti, jog pirmojo ir antrojo laipsnio valstybinės pensijos yra skiriamos už tam tikrus nuopelnus valstybei ar valstybės vardo garsinimą. Dėl šių valstybinių pensijų yra įvairių nuomonių. Išsakoma pozicija, kad pensijos skyrimas neturėtų būti kaip atsidėkojimas asmenims už jų nuopelnus. Taip pat galima pastebėti, jog šis įstatymas vis keičiasi ir pildosi, yra įtraukiami nauji asmenys.

3.2. Nukentėjusiųjų asmenų valstybinės pensijos

Nukentėjusiųjų asmenų valstybinė pensija yra viena iš valstybinių pensijų rūšių. Šių pensijų skyrimas, mokėjimas ir teisinis reglamentavimas yra numatytas 1994 m. gruodžio 22 d. Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatyme.

Nukentėjusiųjų asmenų valstybinė pensija iš esmės yra socialinė parama, skiriama asmenims, patyrusiems tam tikrų praradimų. Kaip jau buvo minėta, socialinė parama yra priskiriama prie socialinės apsaugos rūšių, todėl nukentėjusiųjų asmenų pensiją galima įvardinti kaip socialinę paramą, kurią asmuo gauna dėl to, jog ne nuo jo priklausančių aplinkybių patyrė tam tikrus praradimus.

Teisę gauti nukentėjusiųjų asmenų valstybinę pensiją turi tam tikri asmenys:

- asmenys, kurie buvo pripažinti nedarbingais ar iš dalies darbingais (iki 2005 m. liepos 1 d. tapo invalidais) dėl 1991 metų sausio 11 – 13 dienomis vykdytos agresijos ir po to buvusių įvykių, taip pat Lietuvos Respublikos nepriklausomybės gynėjai, sužaloti 1991 metų sausio 11 – 13 dienomis ir po to vykdytos SSRS agresijos metu, bet dėl to nepripažinti nedarbingais ar iš dalies darbingais (iki 2005 m. liepos 1 d. invalidais);
- politiniai kaliniai, tremtiniai ir buvę beglobiai vaikai;
- pasipriešinimo 1940 – 1990 metų okupacijai (rezistencijos) dalyviai – laisvės kovų dalyviai;
- tie, kurie Antrojo pasaulinio karo metais buvo išvežti priverstiniam darbams (taip pat svetimoje šalyje gimę ar kartu su jais buvę nepilnamečiai šeimos nariai) arba buvo getuose, koncentracijos ar kitokio tipo prievartinėse stovyklose;
- tie, kurie Antrojo pasaulinio karo metais tarnavo antihitlerinės koalicijos valstybių veikiančiose armijose, partizanų būriuose ar junginiuose;
- kurie dalyvavo likviduojant Černobylio atominės elektrinės avarijos padarinius;
- kurie tapo invalidais būtiniosios karinės tarnybos ar karinių mokymų sovietinėje armijoje (1945 liepos 22 d. – 1991 gruodžio 31 d.) metu arba vėliau buvo pripažinti nedarbingais ar iš dalies darbingais (iki 2005 m. liepos 1 d. – invalidais) dėl ligų, susijusių su karine tarnyba;
- kurie būtiniosios karinės tarnybos ar karinių mokymų sovietinėje armijoje metu atliko tarnybą Afganistane;
- asmenys, pagal Sovietų Sąjungos ir nacistinės Vokietijos 1941 m. sausio 10 d. susitarimą dėl gyventojų mainų atkelti į Lietuvą;
- nuo minėtų ir sprogmėnų nukentėję asmenys, kuriems iki 2005 m. liepos 1 d. teisės aktų nustatyta tvarka buvo pripažintas I, II ar III grupės invalidumas nuo vaikystės dėl sužeidimo, kontūzijos arba suluošimo, susijusių su kovos veiksmais Antrojo pasaulinio karo metais arba su šio karo padariniais (Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatymas, 1994).

Kaip galima pastebėti, subjektų, turinčių teisę gauti nukentėjusių asmenų valstybinę pensiją, yra platus. Šią pensiją turi teisę gauti asmenys, kurie yra tiesiogiai nukentėję nuo anksčiau išvardytų aplinkybių, taip pat nukentėjusiųjų asmenų tėvai, sutuoktiniai, vaikai, atitinkantys įstatyme numatytus reikalavimus.

Taip pat vertėtų diskutuoti, ar nukentėjusių asmenų pensija tikrai turėtų būti socialinės apsaugos dalis, ar šio kompensavimo asmenims negalima būtų suteikti kitomis priemonėmis, ar negalima tai būtų padaryti žalos atlyginimo kompensavimu. Svarbu kelti

klausimą, ar nukentėjusių asmenų pensijos atitinka pensijų tikslus, nes nukentėjusiesiems asmenims pensijos skyrimas yra labiau kompensavimo už patirtus nuostolius mechanizmas, o ne socialinė apsauga, kurią asmuo gauna, kai asmuo įgyja teisę į pensiją.

Remiantis Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatymo 11, 12, 13 ir 14 straipsnių pakeitimo įstatymu, nukentėjusių asmenų valstybinė pensija skiriama asmenims, pripažintiems nedarbingais ar iš dalies darbingais (iki 2005 m. liepos 1 d. – invalidais) dėl 1991 metų sausio 11 – 13 dienomis vykdytos agresijos ir po to buvusių įvykių.

Ši pensija mokama asmenims:

- pripažintiems netekusiais 75 – 100 procentų darbingumo (iki 2005 m. liepos 1 d. – I grupės invalidais), – 8,56 valstybinių pensijų bazės dydžio;
- pripažintiems netekusiais 60 – 70 procentų darbingumo (iki 2005 m. liepos 1 d. – II grupės invalidais), – 6,42 valstybinių pensijų bazės dydžio;
- pripažintiems netekusiais 45 – 55 procentų darbingumo (iki 2005 m. liepos 1 d. – III grupės invalidais), – 4,28 valstybinių pensijų bazės dydžio (Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatymo Nr. I-730 11, 12, 13 ir 14 straipsnių pakeitimo įstatymas, 2017).

Tuo tarpu kitiems anksčiau išvardintiems asmenims valstybinė pensija yra mokama šiais atvejais:

- pripažintiems netekusiais 75 – 100 procentų darbingumo (iki 2005 m. liepos 1 d. – I grupės invalidais), – 2,14 valstybinių pensijų bazės dydžio;
- pripažintiems netekusiais 60 – 70 procentų darbingumo (iki 2005 m. liepos 1 d. – II grupės invalidais), – 1,605 valstybinių pensijų bazės dydžio;
- pripažintiems netekusiais 45 – 55 procentų darbingumo (iki 2005 m. liepos 1 d. – III grupės invalidais), – 0,8025 valstybinių pensijų bazės dydžio (Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatymo Nr. I-730 11, 12, 13 ir 14 straipsnių pakeitimo įstatymas, 2017).

Taigi, galime pastebėti, jog įstatyme yra numatyta, kad dėl 1991 metų sausio 11 – 13 dienomis vykdytos agresijos ir po to buvusių įvykių nukentėjusiesiems asmenims yra mokama 4 kartus didesnė valstybinė pensija. Ar tai negalėtume vertinti kaip diskriminacijos? Visi įstatyme numatyti asmenys yra nukentėję nuo įstatyme numatytų įvykių, visi šie asmenys tapo nedarbingi, tačiau įstatymas išskiria būtent 1991 m. sausio 11 – 13 d. įvykius ir taiko šiems asmenims akivaizdžiai didesnę pensiją. Šiuo atveju galime abejoti, ar tikrai ši įstatymo norma atitinka Lietuvos Respublikos Konstitucijoje numatytus teisingumo, sąžiningumo ir proporcingumo principus. Šios pensijos pagal savo esmę turėtų būti

kompensacinio pobūdžio, t. y. atlyginti asmenims patirtus nuostolius, tad šios pensijos turėtų visų asmenų grupėms būti vienodos, neišskiriant vieno tam tikro įvykio kaip svarbesnio.

Nukentėjusiųjų asmenų valstybines pensijas įstatyme nustatytomis sąlygomis taip pat turi teisę gauti tėvai, sutuoktiniai ir vaikai:

- asmenų, žuvusių dėl 1991 metų sausio 11 – 13 dienomis vykdytos agresijos ir po to buvusių įvykių;
- asmenų, žuvusių pasipriešinimo 1940 – 1990 metų okupacijoms (rezistencijos) veiksmų metu, taip pat nužudytų ir mirusių neteisėto kalinimo ar tremties metu;
- asmenų, žuvusių ar mirusių dėl Černobylio atominės elektrinės avarijos padarinių likvidavimo;
- asmenų, žuvusių ar mirusių būtiniosios karinės tarnybos ar karinių mokymų sovietinėje armijoje (1945 liepos 22 d. – 1991 gruodžio 31 d.) metu arba vėliau mirusių dėl ligų, susijusių su karine tarnyba.

Kaip galime pastebėti nukentėjusių asmenų pensiją gauna labai didelis asmenų ratas. 2018 m. Talino universiteto eksperto Lauris Lappikas tyrimo duomenimis buvo pateikta informacija, jog nukentėjusių asmenų pensija sudaro beveik 29 procentus visų valstybinių pensijų. Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerijos duomenimis, 2019 m. 100 tūkstančių gyventojų buvo skirtos valstybinės pensijos, iš jų 59 tūkstančių asmenų buvo skirta nukentėjusių asmenų pensija (Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos 2019 m. pateikti duomenys). Taigi vertėtų atkreipti dėmesį, kad reikia pradėti keisti skyrimą nuo šių pensijų integravimo į valstybinio socialinio draudimo pensijų sistemą. Reikia spręsti klausimą, kaip būtų galima nukentėjusių asmenų pensijas pakeisti kitomis formomis.

Taigi, galima pastebėti, jog nukentėjusiųjų asmenų, gaunančių valstybinę pensiją, spektras yra platus. Dažniausiai nukentėjusiųjų asmenų statusą sudaro nuo 1940 m. iki 1990 m. veikę piliečiai, tačiau valstybės tikslas turėtų būti tokį ratą diferencijuoti arba šias išmokas kompensuoti ne pensijų, o žalos atlyginimo forma. Taip pat galima pastebėti, jog šių pensijų dydžiai yra skirtingi. Asmenims, kurie susiję su 1991 metų sausio 11 – 13 dienomis vykdytos agresijos ir po to buvusiais įvykiais, įstatymas suteikia ženkliai didesnes pensijas. Kyla klausimas, ar šių asmenų išskyrimas negali būti laikomas Lietuvos Respublikos Konstitucijos principų pažeidimu. Kiekvienas įstatyme numatytas asmuo, kuris turi teisę į nukentėjusiojo asmens pensiją, yra patyręs žalą, tad atsiranda abejonė, ar tikrai įstatymas turi išskirti vieną įvykį kaip svarbesnį ir paskirti atitinkamai didesnę pensiją. Socialinė apsauga turi remtis svarbiausiais principais – teisingumo, proporcingumo ir sąžiningumo.

3.3. Pareigūnų ir karių valstybinės pensijos

1993 m. rugpjūčio 25 d. Strasbūre priimtoje „Europos policininkų chartijoje“ teigiama: „Policininkams ir jų šeimoms turi būti garantuojama tinkama socialinė apsauga. Valstybė privalo jiems šią apsaugą garantuoti, atsižvelgiant į ypač pavojingą policininkų veiklą ir veiklai skirtą laiką (Europos policininkų chartija, 1993).

Pareigūnų ir karių valstybinių pensijų sistemą nustatė 1994 m. gruodžio 13 d. išleistas Pareigūnų ir karių valstybinių pensijų įstatymas, įsigaliojęs 1995 m. sausio 1 dieną. Remiantis šiuo įstatymu skiriamos šios pareigūnų ir karių valstybinės pensijos: už tarnybą, netekto darbingumo, našlių ir našlaičių.

Pareigūnų ir karių valstybinę pensiją turi teisę gauti: Vidaus reikalų ministerijos, policijos, Valstybinės sienos apsaugos tarnybos ir kitų Lietuvos Respublikos vidaus reikalų įstaigų pareigūnai, vidaus tarnybos dalinių karininkai, liktinės tarnybos puskarininkiai ir kareiviai, specialiųjų tyrimų tarnybos pareigūnai, profesinės karo tarnybos kariai, valstybinės saugos departamento sistemos ir antrojo operatyvinių tarnybų departamento prie Krašto apsaugos ministerijos pareigūnai, prokuratūros pareigūnai, kalėjimų departamento, jam pavaldžių įstaigų bei valstybinės įmonės pareigūnai, muitinės mobiliųjų grupių pareigūnai, muitinės postų pareigūnai ir muitinės pareigūnai, atliekantys kriminalinį ir (arba) ikiteisminį tyrimą ir vidaus tarnybos sistemos pareigūnai (Lietuvos Respublikos pareigūnų ir karių valstybinių pensijų įstatymas, 1994). Asmenų, turinčių teisę gauti valstybinę pensiją, sąrašas buvo nuolat papildomas, buvo įtraukiami vis nauji subjektai.

Pareigūnų ir karių valstybinė pensija yra viena iš Konstitucijos 52 straipsnyje tiesiogiai neįvardytų pensijų rūšių. Pareigūnų ir karių valstybinių pensijų įstatyme įtvirtintos pareigūnų ir karių valstybinės pensijos paskirtis yra *inter alia* atlyginti už sudėtingą, atsakingą, dažnai rizikingą ir pavojingą asmens tarnybą valstybei (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2008 m. gruodžio 24 d., 2013 m. vasario 22 d., 2015 m. gegužės 6 d. nutarimai). Įstatymu nustatčius tokią valstybinę pensiją, jos skyrimas ir gavimas turi būti siejamas būtent su asmens tarnyba Lietuvos valstybei (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2016 m. sausio 26 d. nutartis). Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, vertindamas pareigūnų ir karių valstybines pensijas, pasisakė panašiai, kaip ir Europos policininkų chartijoje dėstomas mintis. Policininkų ir karių darbas yra pavojingas, šis darbas yra vertingas visuomenei, dėl šios priežasties pareigūnų ir karių valstybinės pensijos turi užtikrinti socialinę apsaugą baigus tarnybą. Galima pastebėti, jog ši pensija nuo pirmojo ir antrojo laipsnio valstybinių pensijų ir nukentėjusių asmenų

valstybinių pensijų skiriasi tuo, jog pensija suteikiama už tarnybą Lietuvai. Ši pensija yra atlygis pareigūnams ir kariams, kurie įstatyme numatytą terminą dirbo Lietuvai.

Nustatant pareigūnų ir karių valstybinę pensiją už tarnybą negalima įtvirtinti tokio teisinio reguliavimo, pagal kurį asmuo į pensiją išėitų nepagrįstai anksti arba tokiai pensijai gauti būtų nustatytas nepagrįstai trumpas tarnybos ar darbo stažas, arba nustatant skiriamos pensijos dydį nebūtų atsižvelgiama į pareigūno ar kario darbo užmokesčio dydį, arba kitaip būtų pažeidžiami teisingumo, protingumo ir proporcingumo principai, neatsižvelgus į pareigūnų ir karių tarnybos specifiką, konkrečių pareigų pobūdį bei kitas reikšmingas aplinkybes. Tokios pensijos skyrimas ir mokėjimas taptų privilegija ir toks pensinis aprūpinimas pagal Lietuvos Respublikos Konstituciją negalėtų būti laidojamas (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2003 m. liepos 4 d. nutarimas). Pareigūnų ir karių valstybinės pensijos neturi būti laikomos privilegija. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo teigimu, tokios ypatingos pareigūnų pensijų sąlygos turėtų būti laikomos ne privilegija, o diferenciacija jų socialinės apsaugos išmokų atžvilgiu (Lietuvos Respublikos Konstitucinio teismo 2010 m. vasario 24 d. nutarimas).

Tačiau, pavyzdžiui, J. Maculevič teigimu, įstatymų leidėjas teisę į papildomą aprūpinimą pareigūnams suteikia ne kaip lengvatą, susijusią su didesne darbo rizika. Pavyzdžiui, pareigūnų ir karių pensiją gali gauti ir asmenys, įtraukti į Vidaus reikalų ministerijos, Krašto apsaugos ministerijos kadru, Antrojo operatyvinių tarnybų departamento prie Krašto apsaugos ministerijos rezervą, Valstybės saugumo departamento, Specialiųjų tyrimų tarnybos pareigūnų rezervą. Autorius kritikuoja minėtų pareigūnų, taip pat prokurorų įtraukimą į sistemą (Maculevič, 2004, p. 8).

Konstatuotina, kad pagal Pareigūnų ir karių valstybinių pensijų įstatymo 3 straipsnio 1 dalies 1, 5 punktus, 11 straipsnio 1 dalį pareigūnams ir kariams, atitikusiems įstatyme nustatytas pareigūnų ir karių valstybinės pensijos skyrimo sąlygas (ištarnavusiems tam tikrą metų skaičių arba ištarnavusiems minimalų nustatytą metų skaičių ir sukakusiems tam tikrą nustatytą amžių), tačiau neišėjusiems iš tarnybos, už kurią skiriama pareigūnų ir karių valstybinė pensija, arba grįžusiems į ją, pareigūnų ir karių valstybinė pensija nebuvo skiriama ir (arba) mokama (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2016 m. sausio 26 d. nutarimas).

Daugelis sociologų kritikavo, jog pareigūnai ir kariai į pensiją išėina pernelyg anksti. Buvo teigiama, kad yra daug darbingų pareigūnų ir karių, kurie jau gauna pensijas. Nuo 2020 m. yra ilginamas pareigūnų darbo stažas. Remiantis Lietuvos Respublikos pareigūnų ir karių valstybinių pensijų įstatymo Nr. I-693 1, 3, 6, 7, 12 ir 16 straipsnių pakeitimo įstatymu 3 straipsnio 1 dalimi ištarnavusiems vidaus reikalų, vidaus tarnybos, valstybės

saugumo, krašto apsaugos sistemose, Specialiųjų tyrimų tarnyboje, Kalėjimų departamente ar jam pavaldžiose įstaigose ir valstybės įmonėse, muitinės sistemoje, Vadovybės apsaugos tarnyboje 25 ir daugiau metų (Lietuvos Respublikos pareigūnų ir karių valstybinių pensijų įstatymo Nr. I-693 1, 3, 6, 7, 12 ir 16 straipsnių pakeitimo įstatymas, 2020). Remiantis Lietuvos pensijų sistemos vystymosi ilgalaikių tendencijų bei joje numatomų pokyčių įtakos Lietuvoje viešųjų finansų tvarumui tyrimo ataskaita, kuri buvo pateikta 2011 m. toks sprendimas turėtų sumažinti išlaidas pareigūnų ir karių valstybinėms pensijoms trigubai.

Galime pažvelgti, kaip šis įstatymo pakeitimas pakeis valstybinių pensijų išlaidas.

3 lentelė. Pareigūnų ir karių valstybinių pensijų darbo stažo statistika

	2010	2015	2020	2025	2030	2035	2040	2045	2050	2055	2060
Jei vidutinis išėjimo stažas 20 m.											
proc. nuo BVP	0,12	0,36	0,50	0,58	0,73	1,06	1,24	1,28	1,31	1,89	2,07
Jei vidutinis išėjimo stažas 25 m.											
proc. nuo BVP	0,12	0,17	0,39	0,54	0,65	0,69	0,71	1,03	1,22	1,34	1,37

Šaltinis: Sudaryta autorės, remiantis: Lietuvos pensijų sistemos vystymosi ilgalaikių tendencijų bei joje numatomų pokyčių įtakos Lietuvos viešųjų finansų tvarumui tyrimo ataskaita.

Greta šių valstybinių pareigūnų ir karių pensijų asmenims, kurie atitinka Lietuvos Respublikos pareigūnų ir karių pensijų įstatymo nustatytas sąlygas, yra mokamos ir valstybinės socialinio draudimo pensijos. Šitaip pareigūnai ir kariai naudojami „dviguba“ socialine apsauga, priklausant tai pačiai socialinei rizikai. Nors valstybinių pensijų ir socialinio draudimo pensijų sistemos yra atskirtos, galima rasti tam tikrų bendrų bruožų ar specifinių šių dviejų pensijų tipų sąlyčio taškų, kurie leidžia teigti, kad šios dvi sistemos vis dėlto yra susijusios ir derinamos viena su kita. Be to, pareigūnų ir karių valstybinės pensijos yra priskiriamos bendrai valstybinių pensijų sistemai ir joms taikomi šios sistemos pensinių išmokų principai. Akivaizdu, kad pareigūnų ir karių valstybinės pensijos užima ypatingą vietą nacionalinėje socialinės apsaugos sistemoje ir, deja, ne visada išvengiama tam tikrų teisinio reglamentavimo trūkumų. Kadangi pareigūnų ir karių valstybinės pensijos pagal paskirtį ir pagal pensijų tikslą yra panašios, ateityje būtų galima kelti klausimą, kaip šias valstybines pensijas galima būtų integruoti į bendrą pensijų sistemą, suteikiant pareigūnams ir kariams papildomą socialinę apsaugą, atsižvelgiant į jų darbo specifiką.

Nustatant papildomą pareigūnų socialinę apsaugą buvo siekiama kelių itin svarbių tikslų: užtikrinti teisės laikymąsi ir teisingumo vykdymą atsikūrusioje valstybėje, užkirsti kelią specialistams pasitraukti iš atitinkamų tarnybų, paskatinti naujų kadru, ištikimų Lietuvos Respublikai, pritraukimą į vidaus reikalų sistemą (Vitkauskas, 2005, p. 21). Be to, policijos pareigūnų kaip piliečių konstitucinės teisės yra apribotos daugiau nei kitų valstybės tarnautojų, todėl gali būti laikomasi požiūrio, kad pareigūno atsisakymas dalies pilietinių teisių turi būti valstybės kompensuotas kitomis, pareigūnams priimtinomis vertybėmis: darbo užmokesčiu ir socialinėmis garantijomis (Vitkauskas, 2005, p. 21).

Pareigūnų ir karių valstybinės pensijos klausimas buvo nagrinėjamas ir Europos Žmogaus Teisių Teismo byloje *Mockienė prieš Lietuvą*. Šioje byloje pareiškėjos buvo kreiptasi į teismą dėl to, jog pareiškėjai buvo mokama karių ir pareigūnų valstybinė pensija. 2008 m. ekonominės krizės metu Socialinių išmokų perskaičiavimo ir mokėjimo laikinojo įstatymo pagrindu pareiškėjos valstybinė pensija buvo sumažinta 15 procentų. Pareiškėja kreipėsi į Teismą. Remiantis Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių konvencijos Pirmojo Protokolo 1 straipsniu (nuosavybės apsauga), teigiama, kad jai buvo atimta nuosavybė, nes jos valstybinė pensija buvo sumažinta, o sumažinimas nebuvo kompensuotas. Kaip jau minėjome, Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo teigimu, Europos Žmogaus Teisių Teismas tai pat laikėsi pozicijos, jog pensija yra asmens nuosavybė, kurią asmuo įgyja įstatymo pagrindu. Pareiškėja taip pat nurodė, jog Konvencijos 14 straipsnio pagrindu buvo diskriminuojama jos teisė, nes valstybinio socialinio draudimo senatvės pensijos buvo kompensuojamos, tuo tarpu valstybinės pensijos nebuvo kompensuojamos. Europos Žmogaus Teisių Teisingumo Teismas sutiko su teigimu, jog pensiją galima laikyti nuosavybe. Teismas pripažino, kad laikinas valstybinės pensijos sumažinimas laikytinas įsikišimu į asmens teisę netrukdomai naudotis nuosavybe Konvencijos Pirmojo Protokolo 1 straipsnio požiūriu. Teismas pabrėžė, kad šis sumažinimas buvo numatytas Socialinių išmokų perskaičiavimo ir mokėjimo Lietuvos Respublikos laikinojo įstatymo 4 straipsnio 1 dalyje, kurio teisėtumas patvirtintas ir Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2012 m. vasario 6 d. nutarimu (Europos žmogaus teisių Teismo 2017 m. liepos 4 d. nutarimas). Teismas pripažino, kad pareiškėjos atveju laikinas valstybinių pensijų ir kitų socialinių garantijų sumažinimas ekonominės krizės metu, siekiant sumažinti valstybės išlaidas, stabilizuoti valstybės biudžetų deficitą didėjimą ir užtikrinti išmokų mokėjimą jautriausioms visuomenės grupėms, atitiko teisėto tikslo kriterijų. Kartu Teismas priminė, kad ir kitose panašiose bylose jis yra pripažinęs taupymo priemonių, priimtų ekonominės krizės metu, tikslų teisėtumą (Europos Žmogaus Teisių Teismo 2017 m. liepos 4 d. nutarimas). Teismas pateikė poziciją, jog kiekvienu konkrečiu atveju reikia vertinti

individualiai bylos aplinkybes, pavyzdžiui, jeigu iš asmens būtų atimamos visiškai socialinės garantijos, tokiu atveju asmeniui nulemtų pragyvenimo lėšų netekimą ir iš esmės reikštų nuosavybės teisės pažeidimą, tuo tarpų pagrįstas ir proporcingas sumažinimas negalėtų būti laikomas pažeidimu (Europos žmogaus teisių Teismo 2017 m. liepos 4 d. nutarimas). Teismas, įvertinęs aplinkybes pripažino skundą akivaizdžiai nepagrįstą ir atmetė. Vertindamas pareiškėjos skundą dėl diskriminacijos, nesant kompensacinio mechanizmo dėl sumažintos valstybinės pensijos, Teismas pažymėjo, kad diskriminacija ir atitinkamai Konvencijos 14 straipsnio pažeidimas galimi tais atvejais, kai skirtingai traktuojami vienodose ar iš esmės panašiose padėtyse esantys asmenys. Šiuo aspektu Teismas, remdamasis ir Lietuvos Konstitucine jurisprudencija (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2012 m. vasario 6 d. ir 2015 m. gegužės 14 d. nutarimais), pabrėžė, kad valstybinių pensijų gavėjai ir valstybinių socialinio draudimo senatvės pensijų gavėjai nėra analogiškose situacijose esančios asmenų grupės (Europos Žmogaus Teisių Teismo 2017 m. liepos 4 d. nutarimas). Išmokos šioms grupėms priklausantiems asmenims mokamos, remiantis skirtingais principais ir iš skirtingų šaltinių – valstybinės pensijos mokamos dėl valstybės tarnybos ar nuopelnų valstybei ir priklauso nuo valstybės finansinių išteklių, skirtingai nuo socialinio draudimo senatvės pensijų, mokamų socialinio draudimo pagrindu ir sietinų su asmenų sumokėtomis įmokomis ir jų poreikiais ar pažeidžiamumu. Todėl ir šis pareiškėjos skundas atmetas kaip akivaizdžiai nepagrįstas Konvencijos 35 straipsnio 4 dalies pagrindu (Europos žmogaus teisių Teismo 2017 m. liepos 4 d. nutarimas). Taigi, galima pastebėti, jog valstybinių pensijų klausimas buvo keliamas ir Europos Žmogaus Teisių Teisme. Šis teismas priėmė sprendimą, kuris sutampa su Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo pozicija, kad valstybinės pensijos ir valstybinio socialinio draudimo pensijos nėra analogiškos, šios pensijos yra mokamos skirtingais principais ir iš skirtingų šaltinių. Taip pat Europos Žmogaus Teisių Teismas paantrino Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo išsakytą poziciją, jog pensijos yra nuosavybė, kurią asmuo įgyja ir turi teisę į šią nuosavybę, tačiau pasisakė ir už tai, kad esant sunkiai valstybinei situacijai, pavyzdžiui, ekonominės krizės atveju šios socialinės išmokos gali būti racionaliai mažinamos. Vertėtų paminėti, jog 2020 m. buvo priminta, jog valstybinės pensijos, kurios buvo sumažintos ekonominės krizės metu, asmenims bus grąžinamos.

Lietuvos Respublikos pareigūnų ir karių valstybinių pensijų įstatyme buvo numatyta, kad pensininkams, gaunantiems visišką valstybės išlaikymą, pareigūnų ir karių valstybinės pensijos nemokamos (Lietuvos Respublikos pareigūnų ir karių valstybinių pensijų įstatymas, 1994). Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas pažymėjo, kad įstatymų leidėjas, sudarydamas pareigūnų ir karių, kuriems mokamos pareigūnų ir karių valstybinės

pensijos, sąrašą, šių pensijų skyrimo ir mokėjimo pagrindus bei sąlygas, pensijų dydį, yra saistomas konstitucinio socialinės darnos imperatyvo, teisingumo, proporcingumo ir protingumo principų (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2008 m. gruodžio 24 d. nutarimas). Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo teigimu, formuluotė „visiškas valstybės išlaikymas“ vertintina kaip neapibrėžta ir neaiški, teisės normos turi būti formuluojamos tiksliai, jose negali būti dviprasmybių. Taigi ši įstatymo norma buvo pripažinta kaip neatitinkanti Konstitucijos. Taigi, galima pastebėti, jog įstatymo normos turi būti nustatomos aiškiai ir tokios sąvokos kaip „visiškai nemokamos“ įstatyme negali būti numatomos.

Apibendrinant pareigūnų ir karių valstybinių pensijų sampratą ir sistemą vertėtų paminėti, jog pareigūnų ir karių valstybinės pensijos yra specifinės. Pateisinant specialių socialinių garantijų nustatymą pareigūnams ir kariams, reikėtų paminėti ir ypatingą Lietuvos padėtį bei pirmaisiais nepriklausomybės metais vykdomą politiką, kai reikėjo reformuoti ir kartu užtikrinti teisėsaugos bei krašto saugumo sistemų veiklą (Vitkauskas, 2003, p. 25). Nustatant papildomą pareigūnų socialinę apsaugą buvo siekiama keletu itin svarbių tikslų: užtikrinti ir stiprinti teisėtumą ir teisėsaugą naujai atsikūrusioje valstybėje, sumažinti patyrusių darbuotojų kaitą ir pasitraukimą iš atitinkamų tarnybų, paskatinti naujų, ypatingai jaunų kadro, pritraukimą į vidaus reikalų sistemą (Vitkauskas, 2003, p. 25).

Taigi, galima pastebėti, jog pareigūnų ir karių valstybinė pensija yra skiriama už darbą bei tarnavimą Lietuvos valstybei. Ši pensija, skirtingai nuo nukentėjusiųjų ir pirmojo ir antrojo laipsnio valstybinių pensijų, kurios buvo kompensacinio ir nuopelnų pobūdžio, pareigūnų ir karių valstybinė pensija yra skiriama už tam tikrą profesiją. Šios pensijos tikslas yra suteikti papildomas socialines apsaugas pareigūnams ir kariams.

3.4. Mokslininkų valstybinių pensijų ypatumai

Lietuvos Respublikos Seimas, atsižvelgdamas į tai, kad Lietuvoje nėra sukurta papildoma mokslininkų pensinio draudimo sistema, kuri turėtų garantuoti mokslininkų kvalifikaciją atitinkančias pensijas, ir laikydamosi principo, kad iki šios sistemos sukūrimo būtina valstybės lėšomis paremti sulaukusius senatvės mokslininkus, 1994 m. gruodžio 22 d. priėmė Lietuvos Respublikos mokslininkų valstybinių pensijų laikinąjį įstatymą (Bitinas, et al., 2011, p. 214). Galima pastebėti, jog įstatyme yra nurodyta laikinojo įstatymo statusas, vadinasi, šis įstatymas yra priimtas laikinai. Tačiau įstatymas jau yra galiojantis 26 metus, todėl nereiktų jo vertinti kaip laikino.

Mokslininkų valstybinės pensijos skiriamos mokslinį vardą ar laipsnį ir ne mažesnę kaip 10 metų daktaro ar habilituoto daktaro darbo stažą turintiems asmenims, sulaukusiems senatvės pensijos amžiaus arba netekusiems 60 procentų ir daugiau darbingumo.

Valstybinių pensijų skyrimo sąlygos yra susijusios su senatvės amžiaus sukakimu arba prarastu darbingumu. Šios sąlygos ypatingą reikšmę įgauna būtent mokslininkų valstybinių pensijų atžvilgiu (Petrylaitė, V. 2012, p. 186). Kitaip nei pareigūnų ir karių valstybinės pensijos, kurių tikslas yra atsilyginti už tam tikrą darbą (neskaitant teisėjų valstybinių pensijų kaip nepriklausomumo garanto), nei viena iš šių pensijų neturi tiesioginio tikslo papildomai remti nedarbingus, t. y. senatvės pensijos sulaukusius arba tapusius nedarbingais asmenis. Mokslininkų valstybinių pensijų pagrindinis tikslas, kaip ir nurodyta pačioje įstatymo preambulėje, yra valstybės lėšomis paremti sulaukusius senatvės mokslininkus (Petrylaitė, V. 2012, p. 186). Šitaip mokslininkų valstybinės pensijos tampa labiau nei kitos valstybinės pensijos susietos su konkrečia socialine rizika, tai yra senatve, taip pat netektu darbingumu (Petrylaitė, V. 2012, p. 187).

Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas yra pažymėjęs, kad mokslininkų valstybinė pensija taip pat yra viena iš įstatyme įtvirtintų Konstitucijos 52 straipsnyje tiesiogiai neįvardytų pensijų rūšių. Šios pensijos paskirtis – atlyginti už įstatymo nustatytos trukmės pilietinei visuomenei ir Lietuvos valstybei reikšmingą mokslinį darbą, kuriam reikalinga ypatinga kvalifikacija (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2020 m. birželio 3 d. nutarimas). Remiantis Lietuvos Respublikos Konstitucijos 42 straipsnio 2 dalimi, valstybė remia mokslą, tai reiškia, kad valstybės pareiga yra remti ir mokslininkus, kurie prisideda prie mokslo kūrimo ir skatinimo (Lietuvos Respublikos Konstitucija, 1992). Mokslininkų valstybinė pensija, taip pat kaip ir pareigūnų bei karių valstybinė pensija, yra suteikiama subjektams už tam tikros profesijos darbą. Mokslininkų valstybinė pensija yra papildoma socialinė apsauga, kuri suteikiama mokslininkams už tai, jog jie prisideda prie mokslo kūrimo, vystymo.

Kitose šalyse papildomų pensijų pagrindinė papildomos pajamų apsaugos senatvėje forma yra profesinės kaupiamosios pensijos. Tokia pensijų sistema tikėtų ir Lietuvos Respublikos mokslininkų valstybinėms pensijoms. Tačiau Lietuvoje profesinių kaupiamųjų pensijų sistemos iki šiol nėra dėl kelių priežasčių:

- istorinė priežastis – tarybiniu laikotarpiu nebuvo kapitalo rinkos, kuria remiasi kaupiamos pensijų sistemos;
- kaip papildoma pajamų apsaugos priemonė po 1990 m. buvo pasirinktos *pay-as-you-go* valstybinės pensijos;

- privačių kaupiamųjų pensijų sistema, pradėta kurti nuo 2004 m., nesiejama nuo profesijos, bet remiasi individualiu dalyvavimu privačiuose kaupiamuosiuose pensijų fonduose (Pensijų skaičiavimo būdų analizė ir valstybinių pensijų reformos koncepcija, 2012).

Rekomenduojama papildoma mokslininkų ir teisėjų apsaugą senatvėje organizuoti naudojantis minėtomis profesinių pensijų teisinėmis prielaidomis (Pensijų skaičiavimo būdų analizė ir valstybinių pensijų reformos koncepcija, 2012).

Valstybinės mokslininkų ir teisėjų valstybinės pensijos, kurios šiuo metu yra vertinamos kaip iš valstybės biudžeto finansuojamos privilegijos, būtų transformuotos į Vakarų šalyse įprastas profesines kaupiamąsias pensijas (Pensijų skaičiavimo būdų analizė ir valstybinių pensijų reformos koncepcija, 2012). Atsakomybė už papildomas pensijas iš valstybės būtų perduota darbdaviams.

Remiantis Lietuvos Respublikos mokslininkų valstybinių pensijų laikinojo įstatymo 3 straipsnio 2 dalyje (2016 m. birželio 29 d. redakcija) teigiama: „Šio straipsnio 1 dalyje nurodytiems asmenims mokslininkų valstybinė pensija neskiriama, o paskirtoji nemokama tol, kol jie turi pajamų, nuo kurių skaičiuojamos ir mokamos valstybinio socialinio pensijų draudimo įmokos, arba jeigu jie gauna ligos (įskaitant ir darbdavio mokamas ligos dienomis), motinystės, tėvystės, vaiko priežiūros, profesinės reabilitacijos ar nedarbo socialinio draudimo išmokas (Lietuvos Respublikos mokslininkų valstybinių pensijų laikinasis įstatymas, 1995).

Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas konstatavo, jog, remiantis Lietuvos Respublikos Konstitucijos 48 straipsnio 1 dalimi, kiekvienas žmogus gali laisvai pasirinkti darbą bei verslą. Remiantis Konstitucija negalima nustatyti tokio teisinio reguliavimo, kad asmeniui, kuriam yra paskirta ir mokama senatvės pensija, būtent dėl to būtų suvaržyta galimybė laisvai pasirinkti darbą bei verslą, nors jis ir atitinka įstatymo nustatytas sąlygas, kad dirbtų tam tikrą darbą arba verstųsi tam tikru verslu. Galimybės laisvai pasirinkti darbą bei verslą suvaržymu laikytinas ir toks teisinis reguliavimas, pagal kurį asmuo negali darbo bei verslo laisvai pasirinkti dėl to, kad įgyvendinus šią teisę jam būtų nemokama paskirta ir iki tol mokėta senatvės pensija arba jos dalis (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2020 m. birželio 3 d. nutarimas). Kiekvienu atveju valstybė turi užtikrinti lygiateisiškumo principo taikymą.

Nagrinėjant įstatymo vertinimą buvo pabrėžiama, jog laikantis pareigūnų, karių, teisėjų valstybinių pensijų skyrimą ir mokėjimą nustatančiuose įstatymuose nurodytų sąlygų, gali būti paskirtos iš naujo (perskaičiuojamos) pensijos, kai įgyjamas atitinkamas papildomas darbo stažas. Taip yra pažeidžiamas konstitucinis asmenų lygiateisiškumo

principas, nes tarp nurodytų asmenų minėtu aspektu nėra tokių skirtumų, kad būtų pateisinamas toks skirtingas jų traktavimas.

Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas 2020 m. birželio 3 d. nutarime konstatavo, kad Lietuvos Respublikos mokslininkų valstybinių pensijų laikinojo įstatymo 4 straipsnio 1 dalyje nustatytas mokslininkų valstybinės pensijos skyrimo ir mokėjimo teisinis reguliavimas, susijęs su mokslinio darbo stažo skaičiavimu, neįskaitant laiko, kuriuo asmuo gauna mokslininkų valstybinę pensiją, yra prieštaringas, nesuderintas su kitomis įstatymo nuostatomis ir neaiškus, todėl prieštarauja konstituciniam teisinės valstybės principui. Taigi, galima daryti prielaidą, jog Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas konstatavo, jog asmuo negauna valstybinės pensijos tol, kol asmuo gauna papildomų pajamų iš kitų veiklų. Ši įstatymo nuostata buvo pripažinta kaip neatitinkanti Lietuvos Respublikos Konstitucijos. Vadinasi, asmuo, sulaukęs atitinkamo įstatyme numatyto amžiaus, turintis reikiamą darbo stažą ir galintis gauti valstybinę pensiją, turi teisę į valstybinę pensiją, tačiau taip pat turi teisę dirbti ir gauti pajamas iš darbo veiklos ar papildomas pajamas iš socialinės apsaugos instituto ligos ar kitais numatytais atvejais. Šis Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimas buvo svarbus, nes iki mokesčių reformos autoriniai honorarai, gaunami už mokslinę veiklą, buvo apmokestinami tik 15% gyventojų pajamų mokesčiu, tačiau nuo 2009 m. sausio 1 d., pakeitus Lietuvos Respublikos įstatymus, nuo asmens pajamų, gautų pagal autorines sutartis mokamos ir valstybinio socialinio draudimo bei privalomojo sveikatos draudimo įmokos (Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto 2009 metų rodiklių patvirtinimo įstatymas, 2008). Įsigaliojus šiam įstatymui autorinės pajamos tapo draudžiamos, taigi, asmenys, kurie gauna valstybinę pensiją, tačiau toliau tęsia mokslinę veiklą ir už tai gauna atlygį, remiantis įstatymo nuostatomis, neturi teisės į valstybinę pensiją. Taip buvo pažeidžiamas lygiateisiškumo principo taikymas.

Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarime taip pat buvo nagrinėjamas klausimas dėl Lietuvos Respublikos mokslininkų valstybinių pensijų laikinojo įstatymo 4 straipsnio, kuriame įtvirtinta, kad daktaro stažą sudaro asmens mokslinio darbo Lietuvos Respublikos valstybinėse mokslo ir studijų institucijose laikas nuo daktaro laipsnio suteikimo dienos, o habilituoto daktaro stažą – mokslinio darbo minėtose institucijose laikas nuo habilituoto daktaro laipsnio suteikimo dienos, bet abiem atvejais ne ilgiau negu tam asmeniui sukaks 65 metai. Minėta ir tai, kad Lietuvos Respublikos mokslininkų valstybinių pensijų laikinojo įstatymo 4 straipsnio 1 dalyje yra nustatyta bendroji asmens mokslinio darbo Lietuvos Respublikos valstybinėse mokslo ir studijų institucijose laiko, kuris laikomas daktaro ir habilituoto daktaro stažu, skaičiavimo nuostata. Daktaro ir

habilituoto daktaro stažas skaičiuojamas ne ilgiau, negu asmeniui sukaks 65 metai (Lietuvos Respublikos mokslininkų valstybinių pensijų laikinasis įstatymas, 1995). Remiantis Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimu pagal Lietuvos Respublikos Konstitucijos 29 straipsnyje įtvirtintą asmenų lygiateisiškumo principą reikalaujama, kad pagrindinės teisės ir pareigos būtų įtvirtintos visiems vienodai. Konstitucinis asmenų lygybės principas būtų pažeistas, jeigu tam tikri asmenys ar jų grupės būtų traktuojamos skirtingai, nors tarp jų nėra tokio pobūdžio ir tokios apimtys skirtumų, kad nevienodas traktavimas būtų objektyviai pateisinamas, vienas iš pagal Lietuvos Respublikos Konstitucijos 29 straipsnį draudžiamo diskriminavimo pagrindų yra žmogaus teisių varžymas dėl jo amžiaus (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2020 m. birželio 3 d. nutarimas). Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas konstatavo, kad nesant nustatytos mokslininkų valstybinės pensijos skyrimo iš naujo, kai įgyjamas papildomas daktaro arba habilituoto daktaro stažas, neužtikrinama, kad asmuo realiai gautų visą mokslininko darbo stažą atitinkančio dydžio pensiją, o tokio reguliavimo nebuvimas prieštarauja Konstituciniam teisinės valstybės principui. Tai, kad asmens darbo stažas skaičiuojamas iki 65 metų, nėra pagrįstas, nes, kaip jau buvo kalbėta, valstybė turi užtikrinti, kad asmuo kuo ilgiau išliktų darbo rinkoje. Taip pat tai, jog valstybinio socialinio draudimo pensijų įstatymo pagrindu į draudimo stažą įskaitomas visas pilnas darbo laikas, tačiau asmuo turi teisę laisvai dirbti, taip yra užtikrinama Lietuvos Respublikos Konstitucijos 48 straipsnio 1 dalyje. Šiuo atveju valstybinės mokslininkų pensijos buvo išskiriamos ir buvo taikomos kitokios įstatymo normos, nei taikomos valstybinio socialinio pensijų draudimo atveju, taip buvo pažeidžiamos asmens konstitucinės teisės.

Taigi, galima teigti, jog mokslininkų valstybinės pensijos yra socialinės apsaugos dalis, ji suteikiama mokslininkams. Valstybės pareiga remti mokslą, o mokslininkai yra sudedamoji mokslinio darbo dalis. Tačiau kyla abejonė, ar tikrai mokslininkams turėtų būti suteikiama valstybinė pensija. Galbūt vertėtų pasinaudoti kitų šalių pavyzdžiu ir mokslininkams suteikti profesinę pensiją, kuri nebūtų mokama iš valstybės biudžeto. Mokslas yra ta vertybė, kuri skatina valstybę tobulėti, todėl valstybei yra svarbu užtikrinti tinkamą socialinę apsaugą asmenims, kurie prisideda prie mokslo kūrimo ir skatinimo, tačiau socialinė apsauga turi būti užtikrinta taip, kad nebūtų suteikiamos išskirtinės privilegijos tam tikroms profesijoms. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo teigimu, mokslininkas, kuris išėjo į pensiją, turi Lietuvos Respublikos Konstitucijos nustatytą teisę dirbti ir gauti pajamų. Mokslininkų valstybinės pensijos yra svarbi socialinės apsaugos dalis, tai socialinė apsauga asmenims, kurie prisidėjo prie mokslo kūrimo.

3.5. Teisėjų valstybinės pensijos

Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas 2001 m. liepos 7 d. nutarime konstatavo, kad turi būti įtvirtintos teisėjų socialinės garantijos ir nutrūkus jo kaip teisėjo įgaliojimams (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2001 m. liepos 7 d. nutarimas). Netrukus po šio nutarimo 2003 metais buvo reglamentuotas Lietuvos Respublikos teisėjų valstybinių pensijų įstatymas. Teisėjų valstybinė pensija įtvirtinta vėliausiai, ši valstybinė pensija yra įtvirtinta 2003 m. sausio 1 d. specialiu Lietuvos Respublikos teisėjų valstybinių pensijų įstatymu.

Lietuvos Respublikos Konstitucijos 30 straipsnio 1 dalyje yra įtvirtinta, kad asmuo, kurio konstitucinės teisės ir laisvės yra pažeistos, turi teisę kreiptis į teismą (Lietuvos Respublikos Konstitucija, 1992). Lietuvos Respublikos Konstitucijos 109 straipsnyje yra įtvirtinta, kad teisingumą Lietuvoje vykdo tik teismai (Lietuvos Respublikos Konstitucija, 1992). Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas 2007 m. spalio 22 d. nutarime, kaip ir daugelyje kitų, yra pažymima, kad teisėjo ir teismų nepriklausomumas yra ne privilegija, bet viena svarbiausių teisėjo ir teismų pareigų, kylanti iš Lietuvos Respublikos Konstitucijoje garantuotos kiekvieno asmens, manančio, kad jo teisės ar laisvės yra pažeidžiamos, teisės turėti nešališką ginčo arbitražą, kuris pagal Lietuvos Respublikos Konstituciją ir įstatymus iš esmės išspręstų kilusį teisinį ginčą (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2007 m. spalio 22 d. nutarimas). Teisėjo nepriklausomumas yra užtikrinamas *inter alia* įtvirtinant teisminės valdžios, kaip visavertės, savivaldą, finansinį ir materialinį techninį aprūpinimą, nustatant teisėjo įgaliojimų trukmės neliečiamumo, kuriuo siekiama užtikrinti, kad teisėjas, kad ir kokios politinės jėgos būtų valdžioje, išliktų nepriklausomas ir nebūtų verčiamas taikytis prie galimos politinių jėgų kaitos, teisėjo asmens neliečiamumo, teisėjo socialines (materialines) garantijas ginčą (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2007 m. spalio 22 d. nutarimas). Demokratinėse valstybėse pripažįstama, kad teisėjas, kuriam tenka pareiga nagrinėti visuomenėje kylančius konfliktus, taip pat ir asmens konfliktus su valstybe, turi būti ne tik aukštos profesinės kvalifikacijos bei nepriekaištingos reputacijos, bet ir materialiai nepriklausomas ir saugus dėl savo ateities (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2007 m. spalio 22 d. nutarimas). Taigi, galima pažymėti, jog teisėjų socialinis aprūpinimas išėjus į pensiją yra reglamentuojamas ir suteikiamos socialinės garantijos, kurios yra mokamos iš valstybės biudžeto.

Vertinant teisėjų socialinę apsaugą vertėtų paminėti, tai, jog Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas yra pabrėžęs, kad Lietuvos Respublikos Konstitucija draudžia

mažinti teisėjų atlyginimus ir socialines garantijas (Petrylaitė V., 2012, p. 186). Bet kokie mėginimai mažinti teisėjo atlyginimą ar kitas socialines (materialines) garantijas arba teismų finansavimo ribojimas traktuotini kaip kėsinimasis į teisėjų ir teismų nepriklausomumą (Petrylaitė V., 2012, p.186). Taigi, net ir nusprendus keisti dabar galiojančią teisėjų papildomų garantijų sistemą turėtų būti išlaikytas dabartinis teisėjų socialinių garantijų lygis (Petrylaitė V., 2012, p.186).

Remiantis Lietuvos Respublikos teisėjų valstybinių pensijų įstatymu, teisėjų valstybinę pensiją turi teisę gauti šie subjektai: Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo, Lietuvos apeliacinio teismo, Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo, kitų Lietuvos bendrosios kompetencijos ir specializuotų teismų teisėjai bei nuo Lietuvos paskirti ar išrinkti bet kokio tarptautinio teismo teisėjai (Lietuvos Respublikos teisėjų valstybinių pensijų įstatymas, 2003). Valstybinė teisėjų pensija yra skiriama visos grandies teismams pradėdant nuo bendrosios kompetencijos teismų. Taigi, visi asmenys, kurie buvo teisėjais, įstatyme numatytą laikotarpį turi lygias teises gauti valstybinę teisėjo pensiją. Iš Lietuvos Respublikos Konstitucijos kylantis vienodo teisėjų statuso principas suponuoja, kad tos pačios teismų sistemos ir tos pačios grandies teismo teisėjai yra lygūs ne tik pagal savo įgaliojimus vykdant teisingumą ir nepavaldumą jokiame kitame teisėjui ar kurio nors teismo, bet ir pagal tai, kad turi būti užtikrinamas tolygus jų darbo krūvis. Tos pačios teismų sistemos ir tos pačios grandies teismo teisėjams už darbą turi būti atitinkamai atlyginama nė vieno iš jų nediskriminuojant ir nė vienam netaikant privilegijų ir jiems turi būti nustatytos atitinkamos – nediskriminacinės ir privilegijoms neprilygintinos – socialinės (materialinės) garantijos (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2007 m. spalio 22 d. nutarimas).

Remiantis Lietuvos Respublikos teisėjų valstybinių pensijų įstatymo 3 straipsniu teisėjų valstybinė pensija skiriama anksčiau išvardytiems asmenims, jeigu šie atitinka šias sąlygas:

- 1) kreipimosi dėl teisėjų valstybinės pensijos skyrimo metu yra Lietuvos Respublikos piliečiai, nuolat gyvenantys Lietuvoje;
- 2) sukako Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo nustatytą senatvės pensijos amžius;
- 3) nustojo dirbti teisėjais;
- 4) yra įgiję ne mažesnę kaip 5 metų teisėjo darbo stažą (Lietuvos Respublikos teisėjų valstybinių pensijų įstatymas, 2003).

Teisėjų valstybinė pensija, kaip galima pastebėti, yra skiriama asmenims, kuriems yra sukakęs valstybinio socialinio draudimo amžius. Vadinasi, valstybinei teisėjo pensijai

gauti yra nustatomas tas pats amžiaus reikalavimas, kaip ir valstybinio socialinio draudimo pensijai.

Galime pastebėti, kad valstybinės teisėjų pensijos gavimas yra siejamas su minimaliu 5 metų darbo stažu, kurį nustato įstatymas. Taip pat Lietuvos Respublikos teisėjų valstybinių pensijų įstatymo 5 straipsnyje yra numatyta, kad teisėjų darbo stažą teisėjų valstybinei pensijai gauti sudaro laikas nuo 1990 m. kovo 11 d., per kurį asmuo dirbo teisėju Lietuvos teritorijoje veikiančiuose teismuose. Šiuo straipsniu yra diskriminuojami teisėjai, kurių darbo stažas buvo dar prieš 1990 m. Šių teisėjų pensijos dydis sumažėja vien dėl to, jog į jų darbo stažą nėra įskaitomas laikotarpis iki 1990 m. Tačiau vertėtų paminėti, jog teisėjų pareigybei vienas svarbiausių teisėjų profesijos savybių yra teisėjo nepriklausomumas, kuris yra demokratinės valstybės principas. Taip galime pagrįsti įstatymo nuostatą, kodėl darbo stažas yra skaičiuojamas nuo Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo.

Teisėjų valstybinė pensija skaičiuojama iš paskutinių 5 metų, prieš nustojant eiti teisėjo pareigas, teisėjo gauto darbo užmokesčio vidurkio ir skiriama 45 procentų šio dydžio. Asmenims, kurie neįgijo 20 metų darbo stažo, tačiau atitinka įstatyme numatytas sąlygas, teisėjų valstybinei pensijai skiriama:

- 1) asmenims, įgijusiems 15 ir daugiau metų teisėjo darbo stažą, teisėjų valstybinė pensija apskaičiuojama iš paskutinių penkerių metų, prieš nustojant eiti teisėjo pareigas, metų teisėjo gauto darbo užmokesčio vidurkio ir skiriama 35 procentų šio dydžio;
- 2) asmenims, įgijusiems 10 ir daugiau metų teisėjo darbo stažą, teisėjų valstybinė pensija apskaičiuojama iš paskutinių 5, prieš nustojant eiti teisėjo pareigas, metų teisėjo gauto darbo užmokesčio vidurkio ir skiriama 20 procentų šio dydžio;
- 3) asmenims, įgijusiems 5 ir daugiau metų teisėjo darbo stažą, teisėjų valstybinė pensija apskaičiuojama iš paskutinių 5, prieš nustojant eiti teisėjo pareigas, metų teisėjo gauto darbo užmokesčio vidurkio ir skiriama 10 procentų šio dydžio (Lietuvos Respublikos teisėjų valstybinių pensijų įstatymas, 2003).

Toks iš pirmo žvilgsnio racionalus sprendimas diferencijuoti teisėjo valstybinės pensijos dydį pagal turimą teisėjo darbo stažą buvo pripažintas prieštaraujančiu Lietuvos Respublikos Konstitucijai (Petrylaitė V., 2012, p. 188). Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas pabrėžė, kad reguliuojant teisėjų socialinių (materialinių) garantijų, nutrūkus teisėjo įgaliojimams, santykius, *inter alia* diferencijuojant šias garantijas, turi būti atsižvelgiama į tai, kad iš Lietuvos Respublikos Konstitucijos kyla teismų priskyrimas ne vienai, bet kelioms (šiuo metu trimis) teismų sistemoms, iš kurių atskirą sistemą sudaro

Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, turintis savo ypatumų (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2010 m. birželio 29 d. nutarimas). Įstatymų leidėjas, reguliuodamas teisėjų socialinių (materialinių) garantijų, pasibaigus jų įgaliojimų trukmei, santykius, turi atsižvelgti ir į tai, kad Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo teisėjai pagal savo konstitucinį statusą, *inter alia* įgaliojimų trukmę skiriasi nuo kitų teismų teisėjų. Priešingu atveju būtų nukrypta nuo konstitucinės tokių socialinių (materialinių) garantijų sampratos, pagal kurią teisėjų socialinės (materialinės) garantijos jas nustatant turi būti diferencijuojamos, atsižvelgiant į teismų sistemos specifiškumą, teismų sistemų teisėjų statuso ypatumus (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2010 m. birželio 29 d. nutarimas). Kadangi teisę gauti maksimalaus dydžio teisėjų valstybinę pensiją turi tik asmenys, įgiję ne mažesnę kaip 20 metų teisėjo darbo stažą, toks reguliavimas nepakankamai susijęs su Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo teisėjo darbo specifika, t. y. neužtikrina pakankamo ir teisingo teisėjų diferencijavimo pagal jų darbo pobūdį (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2010 m. birželio 29 d. nutarimas). Įstatymų leidėjas ne tik gali, bet ir turi diferencijuoti teisėjų socialines (materialines) garantijas pagal tai, kokios teismų sistemos ir kurios grandies teismo teisėjams jos yra nustatomos, teisminės valdžios, kaip profesiniu pagrindu formuojamos valstybės valdžios (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2010 m. birželio 29 d. nutarimas). Konstitucinė samprata suponuoja *inter alia* tai, kad jeigu skirtingų grandžių teisėjų atlyginimai, taip pat garantijos, kurios teisėjams yra nustatytos (taikomos) nutrūkus jų įgaliojimams, būtų visiškai suniveliuotos, ne tik būtų nepaisoma to, kad pagal Lietuvos Respublikos Konstituciją teismai yra priskirtini ne vienai, bet kelioms (šiuo metu trims) teismų sistemoms. Vertinant Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo, kaip savarankiškos teismų sistemos, konstitucinį statusą, *inter alia* ir tai, kad Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo teisėjai yra skiriami devyneriems metams ir tik vienai kadencijai, taip yra pažeistas iš Konstitucijos 109 straipsnio 2 dalies kylantis reikalavimas diferencijuoti teisėjų socialines (materialines) garantijas pagal tai, kokios teismų sistemos teisėjams jos yra nustatomos. Daroma prielaida, kad yra paneigiamas iš konstitucinio teisinės valstybės principo kylantis teisingumo imperatyvas (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2010 m. birželio 29 d. nutarimas). Nors ši įstatymo norma ir buvo pripažinta kaip prieštaraujanti Lietuvos Respublikos Konstitucijai, įstatymo norma iki šiol nepakito, įstatymų leidėjas pagal pateiktą Lietuvos Respublikos Konstitucinio teismo išaiškinimą turėjo diferencijuoti teisėjų socialines garantijas pagal teismų grandį, tačiau įstatymo norma liko tokia pati. Tačiau jeigu įstatymo norma būtų pakitusi teisėjų valstybinės pensijos galėtų būti ypač ryškus nepakankamai pagrįstos diferenciacijos

pavyzdys, ypač atsižvelgiant į Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nuostatą išskirti Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo teisėjų statusą ir jiems taikyti palankesnes sąlygas nustatant pensijos dydį (Petrylaitė V., 2012, p. 188). Jei valstybinę teisėjo pensiją vertintume kaip teisėjo nepriklausomumo garantiją, visiškai teisinga būtų atsižvelgti į laikotarpio, kurio metu teisėjui buvo taikomas nepriklausomumo reikalavimas, trukmę (Petrylaitė V., 2012, p. 188).

Analizuojant tai, jog įstatymas numato minimalų 5 metų darbo stažą, Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas su šiuo diferencijavimu sutiko. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo teigimu teisėjų valstybinių pensijų dydžio diferencijavimo kriterijai yra bendri visų teismų sistemos teisėjams (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2010 m. birželio 29 d. nutarimas). Teisėjo apskaičiuotos pensijos dydį lemia ne darbo stažas, tačiau darbo stažas paskutinių 5 metų, prieš nustojant eiti teisėjo pareigas, darbo užmokesčio vidurkis ir procentinis dydis teisėjams (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2010 m. birželio 29 d. nutarimas). Teisėjo darbo stažo kriterijus pasirinktas siekiant diferencijuoti teisėjų valstybines pensijas ne tik pagal darbo stažą, bet ir pagal teisėjų profesinę karjerą teisėjams (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2010 m. birželio 29 d. nutarimas). Šis darbo stažas buvo skiriamas siekiant atsižvelgti į teisėjų paaukštinimo institutą. Lietuvos Respublikos teismų įstatyme yra numatyta, kad teisėjui, siekiančiam karjeros tam tikroje teismų sistemoje, teismų grandyje, privaloma turėti minimalų penkerių metų darbo stažą (Lietuvos Respublikos teismų įstatymas, 1994). Todėl nėra pagrindo teigti, kad minimalus penkerių metų darbo stažas pažeidžia teisėjų lūkesčių ir teisingumo principus.

Taip pat galima pastebėti, jog teisėjų valstybinė pensija yra žymiai didesnė lyginant su pareigūnų ir karių valstybine pensija, nes skaičiavimo mechanizmas yra visai kitoks. Remiantis Lietuvos Respublikos pareigūnų ir karių valstybinių pensijų įstatymo 7 straipsniu pareigūnų ir karių valstybinės pensijos dydis apskaičiuojamas pagal paskutinio mėnesio, kurį jis nustojo eiti pareigas, numatytą darbo užmokestį. Tuo tarpu, kaip galima pastebėti, teisėjų valstybinė pensija yra apskaičiuojama pagal 5 paskutinius darbo metus, prieš nustojant eiti pareigas, teisėjo gauto darbo užmokesčio vidurkio bei skiriami anksčiau nurodyti procentai.

Lietuvos Respublikos teisėjų valstybinių pensijų įstatyme yra numatyta, kad asmuo turi teisę gauti valstybinę pensiją, kai nustoja dirbti teisėju. Tačiau to pačio įstatymo 7 straipsnio 3 dalyje yra minima, kad jeigu asmuo, kuriam jau buvo paskirta teisėjų valstybinė pensija, po jos paskyrimo dirbdamas Lietuvos teismuose įgyja ne mažesnę kaip 5 metų teisėjo darbo stažą, jo prašymu teisėjų valstybinė pensija jam gali būti paskirta iš naujo. Tai

yra painu, nes asmuo, kuris gauna pajamų, t. y. dirba toliau teisėju, valstybinė pensija, remiantis Lietuvos Respublikos teisėjų valstybinių pensijų įstatymo 4 straipsnio 6 dalimi, turėtų būti nemokama („Asmuo turi pajamų, nuo kurių skaičiuojamos ir mokamos valstybinio socialinio pensijų draudimo įmokos, arba gauna valstybinio socialinio draudimo ligos (įskaitant ir darbdavio mokamas ligos dienas), motinystės, motinystės (tėvystės) ar bedarbio pašalpas“). Šiuo atveju Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas priėmė panašų sprendimą, kuris buvo priimtas nagrinėjant mokslininkų valstybinės pensijos skyrimą. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas konstatavo, kad negalima nustatyti tokio teisinio reguliavimo, kad asmeniui, kuriam yra paskirta ir mokama senatvės pensija, būtent dėl to būtų suvaržyta galimybė laisvai pasirinkti darbą bei verslą, nors jis ir atitinka įstatymo nustatytas sąlygas, kad dirbtų tam tikrą darbą arba verstųsi tam tikru verslu. Galimybės laisvai pasirinkti darbą bei verslą suvaržymu laikytinas ir toks teisinis reguliavimas, kai asmuo negali darbo bei verslo laisvai pasirinkti dėl to, kad įgyvendinus šią teisę jam būtų nemokamai paskirta iki tol mokėta senatvės pensija arba jos dalis. Ši įstatymo nuostata, anot Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo, prieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijos 52 ir 109 straipsniui.

Teisėjo pareigybės yra susijusios su tarnybiniu orumu. Suprantama, kad susikompromitavęs, apkaltos tvarka atleistas teisėjas gali netekti valstybinės pensijos, kurios skyrimas savaime pripažįsta asmeniui pagarbos valstybėje statusą. Tai pasakytina apie visas valstybines pensijas (pareigūnų, karių, pirmojo ir antrojo laipsnio, mokslininkų ir t.t.). Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas savo išaiškinime pabrėžė, kad pareigūnų ir karių valstybinė pensija yra jų uždirbta, t. y. jų nuosavybė ir nusavinti jos negalima net tuo atveju, kai padaromas tyčinis nusikaltimas. Manytina, kad analogiškas sprendimas turėtų būti priimtas ir teisėjų atžvilgiu arba įstatymų leidėjas pats turėtų pakeisti šią nuostatą (Tartilas, 2004, p. 215). Tiek karių ir pareigūnų, tiek teisėjų valstybinė pensija yra susijusi su tam tikra profesija, todėl tai galime traktuoti kaip skirtingą valstybinių pensijų reglamentavimą. Pareigūnų ir karių darbą galima lyginti su valstybės tarnautojų darbu, kurių veikla yra susijusi su tarnybiniu orumu. Kyla klausimas, kodėl pareigūnų ir karių valstybinė pensija yra uždirbdama ir yra laikytina nuosavybe, kuri negali būti atimama net ir padarius nusikalstamą veiklą, o teisėjų valstybinei pensijai yra taikytinas kitoks reglamentavimas. Tai turėtų būti įstatymų pagrįsta aiškiais objektyviais kriterijais kodėl yra toks skirtumas.

Teisėjai šiuo metu yra vieninteliai valstybinių pensijų gavėjai, kurie gauna valstybinę pensiją tik tuomet, kai sulaukia pensinio amžiaus. Tiems, kurie neteko darbingumo, valstybinė pensija šiuo metu nėra mokama. Lyginant su kitomis valstybinių pensijų gavėjų

grupėmis (mokslininkais, kariais, pareigūnais), teisėjai, pripažinti nedarbingais, yra diskriminuojami. Teisėjams pensija nemokama, tačiau nedarbingais tapę mokslininkai ar kariai valstybines pensijas gauna. Toks reguliavimas yra neteisingas ir neproporcingas. Valstybinės teisėjų pensijos negauna ypač pažeidžiama asmenų grupė (pripažinti nedarbingais ar iš dalies darbingais teisėjai), kai tuo tarpu valstybinės pensijos skyrimo įstatyme yra numatyta sąlyga, kad valstybinę pensiją gali gauti asmenys, pripažinti nedarbingais ar iš dalies darbingais. Abejonių keliantis pensijų reglamentavimas išsiskiria bendroje valstybinių pensijų skyrimo sistemoje ir turėtų būti keičiamas.

Kaip jau buvo minėta aptariant mokslininkų valstybines pensijas, teisėjų valstybinėms pensijoms taip pat yra siūloma suteikti profesines kaupiamąsias pensijas, kurios būtų mokamos ne iš valstybės biudžeto.

Taigi, galima daryti išvadą, jog teisėjų valstybinės pensijos yra skiriamos asmenims už tam tikrą profesinę veiklą. Teisėjų valstybinei pensijai gauti yra svarbus teisėjų darbo stažas. Taip pat yra svarbus paskutinių penkerių metų darbo užmokestis, nes pagal tai skaičiuojama ši valstybinė pensija. Teisėjų valstybinei pensijai gauti yra keliami aukštesni reikalavimai nei, pavyzdžiui, pareigūnų ir karių valstybinei pensijai gauti. Teisėjas gali netekti valstybinės pensijos, jeigu įgaliojimai nutrūko apkaltos proceso tvarka, teisėjas atleidžiamas iš teisėjo pareigų, nes savo poelgiu pažemino teisėjo vardą.

3.6. Lietuvos Respublikos Prezidento sutuoktinio valstybinė pensija

Teisę į valstybinę pensiją turi ir Lietuvos Respublikos Prezidento sutuoktinis ar sutuoktinė. Lietuvos Respublikos Prezidento sutuoktinio valstybinę pensiją turi teisę gauti asmuo, kuris, būdamas Lietuvos Respublikos Prezidento sutuoktiniu, Lietuvos Respublikos Prezidento kadencijos metu ne mažiau kaip 3 metus vykdė valstybiniame ir (ar) diplomatiname protokole nustatytas Respublikos Prezidento sutuoktinio funkcijas, yra Lietuvos Respublikos pilietis, sulaukęs senatvės pensijos amžiaus arba yra pripažintas nedarbingu ar iš dalies darbingu, netekusiu 60 procentų ir daugiau darbingumo, neturi draudžiamųjų pajamų, negauna kitos valstybinės pensijos (Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatymas, 1994).

Iki 2014 m. valstybė nustatė Lietuvos Respublikos Prezidento našlių rentą, tačiau šios rentos buvo atsisakyta ir įvesta Lietuvos Respublikos Prezidento sutuoktinio valstybinė pensija. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas 2014 m. liepos 3 d. nutarime išaiškino, kad vien tai, kad asmuo, jeigu yra našlys (našlė), savaime nėra

pagrindas objektyviai pateisinti tokį teisinį reguliavimą, kuriuo būtų įtvirtinta teisė našliui (našlei) gauti iš esmės kitokią socialinę paramą (pensiją) našlystės atveju, nei ji užtikrinama kitų asmenų našliams (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2014 m. liepos 3 d. nutarimas). Jeigu būtų nustatytas toks teisinis reguliavimas, kuriuo vien dėl tapimo asmeniu, priklausančiu tam tikrą socialinį statusą turinčių asmenų grupei, kurios išskyrimas objektyviai pateisinamas, ir dėl šio statuso įgijusio teisę gauti socialinę paramą (pensiją), toks teisinis reguliavimas būtų vertintinas kaip įtvirtinantis privilegiją dėl asmens socialinės padėties (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2014 m. liepos 3 d. nutarimas). Taigi, galime teigti, jog asmens socialinių garantijų negalima tapatinti su asmens statusu. Socialinės garantijos turi būti užtikrinamos nepriklausomai nuo statuso.

Įstatymas buvo pakeistas ir numatyta, kad asmuo, norintis gauti valstybinę Respublikos Prezidento sutuoktinio valstybinę pensiją, turi atlikti diplomatinę sutuoktinio funkciją, tačiau įstatymas nenumatė, kokios konkrečiai yra Respublikos Prezidento sutuoktinio funkcijos. Ar Lietuvos Respublikos Prezidento sutuoktinis atlieka funkciją kaip lydintis asmuo? Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas pabrėžė, tai, jog socialinės garantijos už statusą negali būti suteikiamos, tačiau ar tai nenukentėtų vertinant Lietuvos Respublikos Prezidento sutuoktinio pensiją? Ar ši valstybinė pensija suteikiama už tai, kad asmuo buvo Lietuvos Respublikos Prezidento sutuoktinis? Vertėtų atkreipti dėmesį į tai, jog Lietuvos Respublikos Prezidento sutuoktinis nėra įdarbinamas. Respublikos Prezidento sutuoktinio pareigos yra daugiausiai susijusios su tradicijomis bei diplomatinio protokolu, taip pat priklauso nuo paties sutuoktinio asmeninių savybių.

Taigi, galima daryti prielaidą, kad konkrečios Respublikos Prezidento sutuoktinio funkcijos nėra numatomos. Valstybinė pensija Lietuvos Respublikos Prezidento sutuoktiniui skiriama už veiklą, kuri yra betarpiškai susijusi su Respublikos Prezidento vykdomomis pareigomis. Lietuvos Respublikos Prezidento sutuoktinio veikla negali būti vertinama kaip absoliučiai savarankiška. Valstybinės pensijos gavimas sietinas su tuo, jog Lietuvos Respublikos Prezidento sutuoktinis gauna pajamas, vykdydamas Respublikos Prezidento sutuoktinio funkcijas, tačiau šios funkcijos niekur nėra konkrečiai įvardintos, todėl sunku vertinti apie kokias funkcijas įstatymas kalba.

Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatymas numatė Lietuvos Respublikos Prezidento sutuoktinio teisę į valstybinę pensiją, tačiau įstatymas neapibrėžė, kokias Lietuvos Respublikos Prezidento sutuoktinio funkcijas asmuo turėtų atlikti, kad galėtų gauti šią valstybinę pensiją. Įstatymas neleidžia įvertinti, ar Lietuvos Respublikos Prezidento sutuoktinis vykdė konkrečias funkcijas ar jų nevykdė, nes tos funkcijos įstatyme nėra įtvirtintos. Galima daryti prielaidą, kad Lietuvos Respublikos Prezidento sutuoktiniui

gauti valstybinę pensiją lemią ne funkcijų atlikimas, o Lietuvos Respublikos Prezidento statusas, nors Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, yra ne kartą pasisakęs, kad valstybinės pensijos negali būti privilegijuotos, o tai kad asmuo gauna valstybinę pensiją už statusą galėtume vertinti kaip objektyviai nepateisinamą. Kad ši valstybinė pensija netaptų privilegijuota įstatymų leidėjui vertėtų apsvarstyti ir įtraukti į įstatymo normas Lietuvos Respublikos Prezidento sutuoktinio funkcijas.

Lietuvos Respublikos Prezidento sutuoktiniams yra suteikiamos papildomos socialinės garantijos – suteikiamos valstybinės pensijos. Lietuvos Respublikos prezidento sutuoktinio pensija skiriama taip pat už tam tikrą darbą, kai asmuo vykdė valstybiniame ir (ar) diplomatiniam protokole nustatytas Respublikos Prezidento sutuoktinio funkcijas. Iki 2014 m. Lietuvos Respublikos prezidento sutuoktiniui buvo skiriama našlių renta, tačiau, Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo teigimu, ši įstatymo nuostata turėjo būti pakoreguota ir Lietuvos Respublikos prezidento sutuoktiniui yra skiriama valstybinė pensija, kurios dydis yra 15 procentų Lietuvos Respublikos Prezidento darbo užmokesčio dydžio per mėnesį. Šią valstybinę pensiją galima vertinti kaip nesusijusią su tam tikra profesija ar kaip kompensacija nukentėjusiesiems. Lietuvos Respublikos Prezidento sutuoktinio valstybinės pensijos skyrimas traktuotinas kaip nuopelnas valstybei už tai, kad asmuo atliko Prezidento sutuoktinio funkciją. Nors įvertinti ar tikrai Lietuvos Respublikos Prezidento sutuoktinis atliko funkcijas neturime galimybės.

IŠVADOS

1. Socialinė apsauga yra besiformuojanti teisės sistema. Socialinė apsauga yra valstybės reglamentuojama ir teikiama materialinė parama arba paslauga socialinę riziką patyrusiems asmenims. Socialinės apsaugos tikslas yra apsaugoti socialinės rizikos asmenis, užtikrinti asmenims tinkamą pragyvenimo lygį. Socialinę apsaugą sudaro socialinis draudimas, socialinė parama ir specialiosios išmokos.
2. Pensijos yra piniginės išmokos, kurios suteikiamos asmenims senatvėje. Pensijų tikslas yra kompensuoti pajamas, kurių asmuo netenka dėl tam tikrų aplinkybių. Pensijas galima traktuoti kaip tam tikrą asmens nuosavybę, kurią asmuo įgyja savo darbu sukūręs tam tikras vertybes. Pensijų sistemą sudaro valstybinio socialinio draudimo pensija, šalpos pensija, valstybinė pensija. Valstybinė pensija yra viena iš pensijos rūšių, kuri mokama iš valstybės biudžeto. Valstybinę pensiją turi teisę gauti asmenys už nuopelnus valstybei, už tam tikrą profesinę veiklą ir kaip kompensaciją už patirtus nuostolius. Valstybinės pensijos gavėjų spektras yra platus, todėl jų skyrimas bendroje pensijų skyrimo sistemoje reikalauja išsamaus pagrindimo.
3. Lietuvos Respublikos pirmojo ir antrojo laipsnio valstybinės pensijos yra tos, kurios skiriamos už nuopelnus Lietuvos valstybei. Šios valstybinės pensijos yra skiriamos asmenims kaip premija. Problema ta, kad šių valstybinių pensijų skyrimas labai abstraktus. Vertėtų apsvarstyti galimybę, kai asmenys už nuopelnus būtų įvertinami premijomis ar kitokio pobūdžio materialinėmis paskatomis.
Nukentėjusiųjų asmenų valstybinės pensijos yra skiriamos kaip kompensacija. Ši pensija skiriama asmenims, patyrusiems tam tikrus praradimus. Nukentėjusiųjų asmenų valstybinė pensija yra įvairiai reglamentuojama ir skiriamos skirtingo dydžio išmokos. Reglamentavimas turėtų būti susistemintas.
Pareigūnų ir karių valstybinės pensijos – pensijos, kurios skiriamos už tarnybą Lietuvos valstybei. Pareigūnų ir karių valstybinės pensijos dubliuojasi su kitomis valstybinio socialinio draudimo pensijomis, todėl pareigūnai ir kariai naudojami dviguba pensijų gavimo privilegija.
Mokslininkų valstybinės pensijos yra suteikiamos už atliekamą mokslinę veiklą, kuri yra susieta su konkrečia socialine rizika, t. y. senatve. Vertėtų pasinaudoti užsienio valstybių pavyzdžiu ir mokslininkams suteikti profesines kaupiamąsias pensijas.

Teisėjų valstybinės pensijos yra suteikiamos asmenims, sulaukusiems senatvės pensijos amžiaus, jeigu jie dirbo Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo, Lietuvos bendrosios kompetencijos ir kitų specializuotų teismų teisėjais bei Lietuvos paskirtais ar išrinktais bet kokio tarptautinio teismo teisėjais ne trumpiau kaip penkerius metus. Teisėjų valstybinės pensijos yra didžiausios lyginant su kitomis valstybinėmis pensijomis. Teisėjų valstybinių pensijų reglamentavimas išsiskiria iš kitų valstybinių pensijų reglamentavimo, todėl tikslinga reglamentavimo normas suvienodinti.

Lietuvos Respublikos Prezidento sutuoktinio valstybinė pensija – pensija, kuri suteikiama už tai, jog asmuo vykdė Lietuvos Respublikos Prezidento sutuoktinio funkcijas. Vis dėlto įstatymas nenumato, kokios konkrečiai yra Lietuvos Respublikos Prezidento sutuoktinio funkcijos. Galima teigti, kad ši pensija suteikiama ne už funkcijų vykdymą, bet už sutuoktinio statusą.

ŠALTINIŲ SĄRAŠAS

Teisės norminiai aktai:

1. Visuotinė žmogaus teisių deklaracija (1948). *Valstybės žinios*, 2006. 68-2497;
2. Lietuvos Respublikos Konstitucija (1992). *Valstybės žinios*, 33-1014;
3. Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymas (1991). *Valstybės žinios*, I-1336;
4. Lietuvos Respublikos pareigūnų ir karių valstybinių pensijų įstatymas (1994). *Valstybės žinios*, Nr. 99-1958, (2005) 71-2558;
5. Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatymas (1994). *Valstybės žinios*, 101-2018;
6. Lietuvos Respublikos mokslininkų valstybinių pensijų laikinasis įstatymas (1994). *Valstybės žinios*, I-732;
7. Lietuvos Respublikos teismų įstatymas (1994). *Valstybės žinios*, I-480;
8. Lietuvos Respublikos mokslininkų valstybinių pensijų laikinasis įstatymas (1995). *Valstybės žinios*, 1-4;
9. Lietuvos Respublikos kraujo donorystės įstatymas (1996). *Valstybės žinios*, I-1611;
10. Lietuvos Respublikos teisėjų valstybinių pensijų įstatymas (2002). *Valstybės žinios*, 73-3088;
11. Lietuvos Respublikos socialinių paslaugų įstatymas (2006). *Valstybės žinios*, X-493;
12. Lietuvos Respublikos Prezidento valstybinės rentos įstatymas (2006). *Valstybės žinios*, X-980;
13. Lietuvos Respublikos kūno kultūros ir sporto įstatymas (2008). *Valstybės žinios*, XIII-1540;
14. Lietuvos Respublikos Nepriklausomybės Akto signatarų ir Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio Tarybos 1949 m. vasario 16 d. deklaracija pasirašiusių asmenų statuso įstatymas (2003). *Valstybės žinios*, IX-1789;
15. Lietuvos Respublikos šalpos pensijų įstatymas (2016). *Valstybės žinios*, 20643;
16. Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymo Nr. I-1336 3 straipsnio pakeitimo įstatymas (2017). *Valstybės žinios*, TAR 20047;
17. Lietuvos Respublikos pareigūnų ir karių valstybinių pensijų įstatymo Nr. I-693 1, 3, 6, 7, 12 ir 16 straipsnių pakeitimo įstatymas (2020). *Valstybės žinios*, XIII-2915;

18. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1998 m. birželio 26 d. nutarimas Nr.892 „Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerijos nuostatai“. *Valstybės žinios*, TAR, 673;
19. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas dėl socialinės koncepcijos. *Valstybės žinios*, 1994, 360;
20. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas dėl Valstybinio socialinio draudimo ir pensijų sistemos pertvarkos gairių patvirtinimo. *Valstybės žinios*, 2011, XI-1410;
21. Europos policijos chartija (1993), Vilnius.

Specialioji literatūra:

1. Beliūnienė, L. ir kt. (2014). *Aktualiausios žmogaus teisių užtikrinimo Lietuvoje 2008-2013 m. problemos: teisės tyrimas*. Vilnius: Lietuvos teisės institutas;
2. Bitinas, A. (2008). *Lietuvos pensijų sistemos modelis ir pensijų garantijų perspektyvos*. *Jurisprudencija*, 110, 18-26;
3. Bitinas, A., Tartilas, J. ir Litvaitienė, J. (2011). *Socialinės apsaugos teisė*. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras;
4. Guogis, A. (2008). *Dėl socialinės apsaugos sampratos*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 7(2). 26-34;
5. Guogis, A., Bogdanova, N. ir Aidukaitė, J. (2012). *Gerovės valstybės kūrimas Lietuvoje: mitas ar realybė?*. Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras;
6. Maculevičius, J. (2004). *Socialinės apsaugos teisės principų samprata ir jų reikšmė reguliuojant socialinės apsaugos santykius*. Vilnius: Vilniaus universiteto Teisės fakulteto Darbo teisės katedra;
7. Petrylaitė, V. (2012). *Pamatiniai socialinės apsaugos teisės principai*. Daktaro disertacija. *Socialiniai mokslai, teisė (01 S)*. Vilniaus universitetas. Vilnius: Vilniaus universiteto leidyba;
8. Pieters, D. (1998). *Įvadas į pagrindinius socialinės apsaugos principus*. Vilnius, Eurigmas;
9. Ruškytė, R. (2009). *Nuosavybė ir nuosavybės apsauga Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje*. *Teisė: Konstitucinė Jurisprudencija*, 2. 267-288;
10. Shule-Mimberg, U. ir kt. (1998). *Socialinė apsauga. Tikslas, reikšmė, įtaka ir organizacinė struktūra*. Vilnius: Lietuvos informacijos instituto spaustuvė;
11. Taminskaitė, G. (2019). *Socialinės (gerovės) valstybės modelio raida ir įtaka socialinei apsaugai Prancūzijoje*. Vilnius: Teisė;

12. Tartilas, J. (2005). *Socialinės apsaugos pagrindai*. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras;
13. Vaičaitis, V. (2010). Teisė į pensiją ir konstitucinio teismo praktika. Vilnius: *Teisė*;
14. Vitkauskas, K. (2003). *Policijos pareigūnų teisės į didesnę socialinę apsaugą pagrindimas*. Jurisprudencija: Lietuvos teisės universiteto Kauno policijos fakulteto Teisės katedra, 19-31;
15. European Commission (2006). *Synthesis report on adequate and sustainable pensions*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities;
16. Fizinį asmenų grupė pagal jungtinės veiklos sutartį vadovaujama R. Laztkos (2011). Lietuvos pensijų sistemos vystymosi ilgalaikių tendencijų bei joje numatomų pokyčių įtakos Lietuvos viešųjų finansų tvarumui tyrimo ataskaita. [Interaktyvus] Prieiga per internetą: https://socmin.lrv.lt/uploads/socmin/documents/files/pdf/746_pensijos_galutine_ataskaita.pdf;
17. Lietuvos socialinių tyrimų centras (2012). Pensijų skaičiavimo būdo analizė ir valstybinių pensijų reformos koncepcija. [Interaktyvus] Prieiga per internetą: https://socmin.lrv.lt/uploads/socmin/documents/files/pdf/743_2_baigiamoji-pensiju-ataskaita.pdf;
18. Nacionalinis skurdo mažinimo organizacijų tinklas (2020). *Skurdas ir socialinė atskirtis Lietuvoje 2020*. Vilnius: vmdizainas;
19. Valstybinio socialinio draudimo fondo 2019 metų konsoliduotųjų finansinių ir biudžeto vykdymo ataskaitų rinkinių teisingumo bei lėšų ir turto valdymo, naudojimo ir disponavimo jais teisėtumo vertinimas (2020). [Interaktyvus] Prieiga per internetą: [file:///C:/Users/Vartotojas/Downloads/VSDF_Ataskaita%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/Vartotojas/Downloads/VSDF_Ataskaita%20(1).pdf).

Teismų praktika:

1. Mockienė prieš Lietuvą [EŽTT] Nr. 75916/13, 2017 m. liepos 4 d. ECLI:CE: ECHR:2017:0704JUDoo75916/13;
2. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. birželio 19 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 29/2000;
3. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1997 m. kovo 12 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 5/96;
4. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. lapkričio 25 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 41/2000;

5. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2007m. rugsėjo 26d. nutarimas.
Valstybės žinios, 35/04/04-72/06;
6. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2009 m. rugsėjo 2 d. nutarimas.
Valstybės žinios, 20/06;
7. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2010 m. balandžio 20d. nutarimas.
Valstybės žinios, 41/2000, 47/2001-08/2003-20/2003-32/2003-38/2003, 7/03-41/03-40/04-46/04-5/05-7/05-17/05, 35/04-37/04-72/06, 38/04-39/04, 06/05-08/05, 09/06-30/06-01/07-30/08, 15/98, 33/03;
8. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2008 m. gruodžio 24 d. nutarimas.
Valstybės žinios, 09/06-30/06-01/07-30/08;
9. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2007 m. spalio 22 dienos nutarimas.
Valstybės žinios, 38/04-39/04;
10. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2016 m. sausio 26 d. nutarimas.
Valstybės žinios, 39/2014-2/2015;
11. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2003 m. liepos 4 d. nutarimas.
Valstybės žinios, 46/2001-48/2001-50/2001-2/2002-6/2002-18/2002;
12. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2020 m. birželio 3 d. nutarimas.
Valstybės žinios, 2/2019;
13. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2001 liepos 12 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 13/2000-14/2000-20/2000-21/2000-22/2000-25/2000-31/2000-35/2000-39/2000-8/01-31/01;
14. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2010 m. birželio 29 d. nutarimas.
Valstybės žinios, 06/2008-18/2008-24/2010;
15. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2014 m. liepos 3 d. nutarimas.
Valstybės žinios, 6/2011;
16. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2012 m. vasario 6 d. nutarimas.
Valstybės žinios, 46/2010-47/2010-48/2010-49/2010-51/2010-52/2010-70/2010-77/2010-82/2010-83/2010-84/2010-85/2010-86/2010-87/2010-94/2010-100/2010-101/2010-109/2010-114/2010-123/2010-124/2010-128/2010-129/2010-133/2010-134/2010-142/2010-143/2010-1/2011-2/2011-5/2011-8/2011-16/2011-21/2011-23/2011-25/2011-29/2011-32/2011-37/2011-39/2011.

SANTRAUKA

Valstybinės pensijos kaip papildomos socialinės apsaugos garantijos

Akvilė Laurutytė

Socialinė apsauga – visuma priemonių, kurios užtikrina, kad asmeniui praradus lėšas būtų valstybės suteikiama socialinė apsauga. Socialinės apsaugos tikslas – lėšas paskirstyti tarp darbingų ir nedarbingų asmenų, kurie dėl įstatymų numatytų priežasčių negali apsirūpinti iš darbo pajamų. Socialinė apsauga susideda iš socialinio draudimo, socialinės paramos ir specialiųjų socialinių išmokų. Specialios išmokos tai yra valstybinės pensijos, kurios yra mokamos iš valstybės biudžeto.

Lietuvos Respublikoje yra šios valstybinės pensijos: Lietuvos Respublikos pirmojo ir antrojo laipsnio, nukentėjusiųjų asmenų, pareigūnų ir karių, mokslininkų, teisėjų ir Lietuvos Respublikos Prezidento sutuoktinio valstybinės pensijos.

Valstybinės pensijos yra skiriamos už nuopelnus, kurios yra kaip atlygis už tam tikrus nuopelnus Lietuvos valstybei. Profesinių grupių pensijos yra atlygis už tam tikrą tarnybą ar ypatingos reikšmės ir vertės darbą. Pensijos yra kaip kompensacija, kuri yra kaip atlygis nukentėjusiems asmenims.

Dėl valstybinių pensijų yra keliama daug diskusijų. Vieni mokslininkai teigia, kad šios pensijos yra privilegijuotos, tačiau Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo teigimu valstybinėms pensijoms skirti svarbu paisyti Konstitucinio socialinės darnos imperatyvo, teisingumo, protingumo ir proporcingumo principų, kad tai netaptų privilegija. Jeigu yra paisoma šių principų šios pensijos nėra privilegijuotos.

Valstybinių pensijų gavėjų ratas yra nepagrįstai platus. Teigiama, jog valstybinės pensijos dubliuojasi su valstybinio socialinio draudimo pensijomis, toks reguliavimas turėtų būti keičiamas. Turėtų būti išspręstos dubliavimosi problemos, taip pat išgrynintas valstybinių pensijų gavėjų ratas, atsižvelgiant į kiekvienos iš valstybinių pensijų gavėjų teisinį pagrindą.

SUMMARY

State pensions as additional social security guarantees

Akvilė Laurutytė

Social security is a set of measures that ensure that if a person loses funds, social security would be provided by the state. The purpose of social security is to distribute funds between able-bodied and incapacitated persons who, for reasons provided by law, are unable to earn a living. Social security consists of social insurance, social support, and special social benefits. Special benefits are state pensions that are paid from the state budget.

The Republic of Lithuania has the following state pensions: first and second degrees of the Republic of Lithuania, state pensions of victims, officers and soldiers, scientists, judges, and the spouse of the President of the Republic of Lithuania.

State pensions are granted for merits that are a reward for certain merits to the Lithuanian state. Occupational group pensions are rewards for a particular service or work of special significance and value. Pensions are like compensation, which is like remuneration for victims.

There is a lot of debate about state pensions. Some scientists state that these pensions are privileged, but according to the Constitutional Court of the Republic of Lithuania, it is important to follow the principles of constitutional imperative, justice, reasonableness, and proportionality for state pensions so that it does not become a privilege, if these principles are followed, these pensions are not privileged.

The circle of state pension recipients is unreasonably wide. It is stated that state pensions duplicate with state social insurance pensions, such regulation should be changed. The problem of duplication should be resolved and the circle of recipients of state pensions should be clarified, considering on every the legal basis of each of the recipients of state pensions.